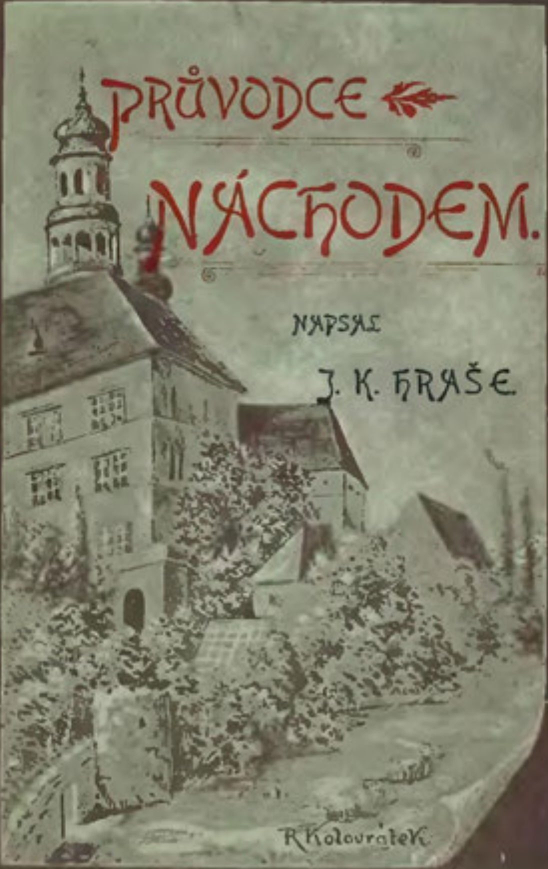
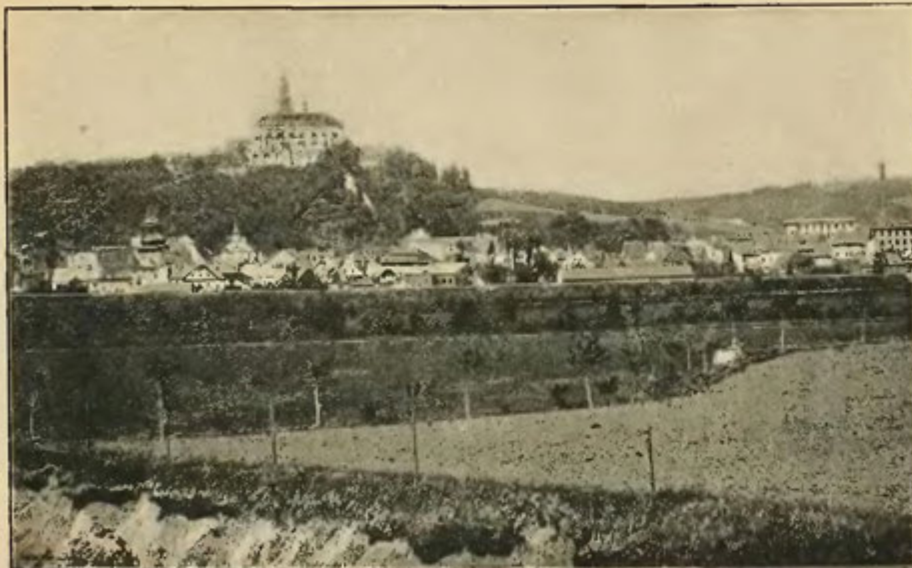
PRŮVODCE NÁCHODEM.

NAPSAL

J. K. HRAŠE

Náchod se strany jihovýchodní.

PRŮVODCE NÁCHODEM.

NAPSAL

J. K. HRAŠE,

ředitel ob. i měšť. škol v Náchodě, em. c. kr. konservátor, c. kr. okr. šk. dozorce, dop. člen c. kr. ústř. komisse pro hist. památky ve Vídni, dopis. člen archaeol. sboru a přispívající člen musea král. Českého, čestný člen arch. sboru „Včela" v Čáslavi, učitelských jednot „Komenský" v Náchodě a „Budeč" v Opočně, „Řem. Besedy" v Nov. Městě n. M., čestný občan v Bohuslavicích, Červ. Kostelci, Krčíně, Náchodě a Ratajích.

ILLUSTROVAL ROB. KOLOVRÁTEK.

95

V NÁCHODĚ.

NÁKLADEM OTTY RAJMANNA, KNIHKUPCE

Tiskli Bratří Peřinové v Hradci Král.

SLAVNÉMU ODBORU

KLUBU ČESKÝCH TURISTŮ,

PŘÁTELŮM MILÝM V NÁCHODĚ,

připisuje

J. K. HRAŠE,
čestný předseda.

V Náchodě, v únoru 1893.

Starý Náchod.

Původní osada náchodská rozkládala se pod „Zemskou branou" čili „Brankou", při potůčku, od kopce Homolky tudy tekoucím, kde dnes Staré Město se nalézá. Obyvatelé starobylé osady této byli povinni stříci brány zemské proti cizině a dávati kupcům, prosmykem náchodským z Čech do Polska aneb odtud do Čech táhnoucím, bezpečný průvod. Od chodění na Branku, Náchodané sluli, povinností svojí Chodům Domažlickým jsouce podobni. Založení Náchoda spadá do téže asi doby, kdy vojenská důležitosť Brány zemské byla poznána, tedy hluboko do pravěku českého, nejpozději asi do X. století, jelikož při známé výpravě krále Vratislava do Polska r. 1068 mluví se o naší Bráně zemské jako o „Bráně království", jako o „místu, jímž vchází se do země," tedy o místu, v Čechách již obecně známém. Z pradávných těchto dob zachovala se nám posud část mohutných náspů a příkopů, jež na západní straně Branky hned nad posledním stavením č. 279. Starého Města spatřujeme a na něž cizince upozorňujeme. Délka náspů těch obnáší posud 604·70 m., výška 4—6 m.,

šířka 16—21 m., šířka příkopů = 6·25 m. Náspy tyto byly v dobách Václava I. 1230—1253. kdy barbarští Mongolové do Čech vtrhnouti se chystali (1241.), valně opraveny, rozšířeny a koly a prkny, po způsobu parkánů před ně postavenými, sesíleny. O domku č. 279., který dnes v opevněných těchto někdy místech stojí, říká se po dnes, že „stojí na parkáně.“

Starý hrad náchodský na Homolce.

Nad starobylou osadou touto a proti Brance vypíná se náhle mohutný homolovitý kopec, jemuž pro podobu tuto Homolka říkáme. Na této Homolce stával někdy původní hrad náchodský, ovšem dřevěný. Měl podobu obdélníku, jehož delší strany táhly se od severu k jihu a kratší od západu k východu, jak hradby, ze země nahozené a posud částečně zachované, dosvědčují. Delší strana hradeb obnáší posud 42 m., šířka 26 m., výška 2·60 m., a šířka 8·8 m. Před hradbou na straně severní spatřiti lze kuželovitý násep po způsobu bašty, jaké při hradech středověkých nalézáme.

K Homolce přiléhá les, „Kobylinec“ zvaný, v němž pásávali se někdy koně hradní.

Hrad na Homolce tvořil s Branou zemskou pevnou ohradu proti cizině a povstal asi v téže době, kdy stará osada náchodská, která mu byla zároveň podhradím, byla založena. Tím vysvětluje se poněkud zpráva Paprockého, že hrad náchodský založen byl již r. 780, ačkoliv někteří novější dějepisci zprávu tu jako bajku zavrhují. Kdo asi hrad ten založil, pro nedostatek zpráv dějepisných

určitě pověděti nelze, soudíme však, že zakladateli jeho byli slavní a mocní Načeratici čili Hronovici, z jichž rodu i proslavený Hron, zakladatel blízkého Hronova i Náchoda, pocházel.

Založení města i hradu.

Hron, obdržev za své služby vynikající od krále Vácslava I. hvozd náchodský a hronovský a nabyv přesvědčení, že ani hrad jeho na Homolce, ani ves Náchod úkolu svému pohraničnému déle nemohou vyhovovati, umínil si, že vystaví hrad nový, kamenný, a pod nímž město nové jako podhradí. K účelu tomu hodila se mu nejlépe krajina, v níž dnes hrad náchodský na kopci 404·9 m. vysokém se vypíná, a pod nímž v rozkošném, Metují a Radechovkou protkaném údolí město naše se rozkládá. Založiv na rozsáhlém a skalnatém ostrohu, jenž toliko na straně severozápadní úzkou šíjí se zadní horninou spojen jest, hrad, jehož šířka, k jižní straně obrácená, obnášela 114 loktů (67·26 m.) a opatřiv hrad na obou stranách pro lehčí spojení s městem okřídlím širokým, spojil město, ve způsobě nepravidelného čtverce jako podhradí na pravém břehu Metuje založené, pevnými a 430 sáhů (817 m.) dlouhými zdmi, které ještě dvaceti čtyřmi baštami, čili okrouhlými vížkami a dvěma branami, totiž Hradeckou čili krajskou a Polickou, čili horskou a fortnou, na Dolejší podměstí k řece Metuji vedoucí, valně sesílil. Část zdí městských zachovala se nám posud na kopci zámeckém. Vybíhajíť od obou okřídlí a táhnou se po hřebenech táhlých k městu, jež někdy jakoby rukama byly objímaly. Pravá zeď (z města-li

hledíme) opatřena jest posud původní baštou čili věží, na níž žoldnéři ze zámku po dřevěných zábradlech docházeli, aby hradeb proti nepříteli chránili. Část zábradel posud lze viděti. Výška bašty té, jíž lid nepravě říká „lidomorna“, obnáší posud 7 m., obvod 17·44 m. a síla zdí 1·12 m. Druhá bašta stála ve zdi na straně západní a tvořila pěkný protějšek ku prvé. Bašta tato byla r. 1825. z pouhé neznalosti, libůstky a všetečnosti zbořena a ostaly z ní jen nepatrné částky nad základy 1·20 až 1·60 m. vysoké, jimž lid „Kolečko malé“ říká, naznačuje tím rozdíl od „kolečka velkého“, pod hradem těsně se nalézajícího. S „kolečka malého“ poskytuje se nám rozkošná vyhlídka na město, pod námi ležící, jakož i na horstvo — výběžky orlické — před námi malebně se zdvihající. Spatřujeme odtud kuželovitý kopec Montaci s Vrtbenečníkem v levo od pivovaru, v pravo Dobrošovskou skálu, Rozkoš a k západu Branku.

Ze 24 bašt čili vížek napočítáme jich dnes již jen 10, z nichž jsou některé ještě úplně zachované. První baštu spatřujeme na straně západní u č. 245., kde i zdi městské se udržely, druhou při č. 67., třetí při č. 66.; čtvrtá byla při bráně hradecké při č. 63., pátá při druhé straně téže brány při č. 62. Odtud postupovaly hradby směrem k židovskému městu a objavše je, k polické bráně se přivinuly. Nejlépe zachovala se nám bašta při č. 62. vedle brány hradecké, kde ještě střílny s čtverým ozubím úplně se zachovaly.

Výška hradeb městských nebyla stejná, jelikož při nich poměry půdy: pahorky, roviny atd. roz-

hodovaly. Výška zdí u věže (hladomoře) obnášela 8·50 m., jinde jen 3—4 m., u fortny 5·50 m. Zdi byly dle potřeby zvyšovány a že robotou byly stavěny, vrstvy různého kamene, se všech končin okolí zdejšího sem svážené, dosvědčují.

Kolem veškeré hradby vedl příkop hradební, který byl 20 loket (11·80 m.) široký a byl místy vyzděn. Nejlépe zachovaly se nám zbytky příkopu při č. 63.—67., blíže bývalé brány hradecké. Příkop naplněn byl vodou, která přiváděla se stokou z rybníku dolejšího — tehdy obecního — na Plhově. Ještě roku 1800. lovily se v příkopech za židovským městem ryby.*) Nyní jest příkop hradební až na část prvé jmenovanou zasypán a na jeho místech založeny jsou zahrady i domy. Brány městské byly dvojnásobné. Prvá brána stávala před příkopem a mezi ní a branou byl příkop, přes nějž vedl most padací, který nejprvé provazy, později řetězy na kladkách spočívajícími v čas potřeby se zdvihl a ke druhé bráně přitáhl. Zbytek prvé brány a to zaokrouhlenou část zdiva spatřujeme po dnes při býv. krajské bráně při domu č. 227. Obě brány byly úzké i nízké, majíce toliko 2·5 m. výšky a 3·60 m. šířky a 9·5 m. hloubky a měly vysoké, šindelem kryté věže se střílnami, v nichž bydleli branní, kteří byli zároveň ponocnými. Zde bylo i skladiště zbraně, jejž obec opatřovala i ošetřovala. Když branní ponocovali, ženy službu jejich zastávaly. V obou branách vybíralo se mýto obecní, které zvláště o jarmarku mnoho vynášelo. Na jedné z těchto bran, tušíme že na hradecké, býval staročeský orloj, o němž se již na počátku

*) Ludvík: 27.

Zbytky hradeb v židovském městě.

XV. století zmínka činí.*) Hradecká brána zdvihala se na pražském předměstí tam, kde dnes domy č. 62. a 63. Výstupek domu č. 63. do ulice, jest zbytek této brány. Polická brána stála v místech, kde stojí domy č. 83. a 151.

Brána hradecká, která měla desku s rodinnými znaky pánů Smiřických a z Hazmburku a při nich nápisy: „Albrecht Smiřický z Smiřic na Náchodě, Hedvika z Hazmburku na Náchodě“, zbořena byla dne 6. srpna 1827., a polická téhož roku ke konci m. listopadu, jelikož povozům, náklady vezoucím, velice překážely. Někdy musila dlažba ve bráně vytrhána býti, aby vozy s nákladem projeti mohly.

Domy ve městě byly tenkráte vesměs dřevěné, přízemkové; jen někdy byla nad světnicí dolejší ještě komora, nebo světnice. Domy v náměstí měly všecky podloubí a v nich podsíně. Na náměstí proháněl se brav i skot a byla hnojiště. Z náměstí vedly dvě hlavní ulice: slezská a hradecká, úzká k fortně, uzounká k zámku, mezi děkanstvím a hostincem „U beránka“, pak od rathouzu ku hradbám (školní) a do židovského města. Měšťané živili se rolnictvím, tkalcovstvím, soukenictvím a jinými řemesly.

Vycházka na zámek.

Do zámku, jenž město a malebné údolí jeho velebně korunuje, dostaneme se z města po třech cestách. První vede po 298 schodech, které hnedle nad děkanstvím začínají a velice příkry jsou; kdo však nechce namáhavé stoupání po schodech těch pod-

*) Archiv měst. kn. I. 10.

niknouti, může voliti hadovité stezky, po svahu ostrohu mezi bujnými keři bezovými a stromy různými volně se vinoucí. Sady ty založil r. 1821. na skalnatém a písčitém kopci zámeckém s velikým namáháním obětavý a lidumilný děkan P. Josef Regner. Připomenouti dlužno, že dolejší část kopce zámeckého patří městu, hořejší zámku.

Hned na začátku schodů spatřujeme sochu sv. Jana N., postavenou zde na památku osvobození zámku r. 1742. od vojska pruského.

Mimo cestu po schodech dostaneme se do zámku ještě po cestě vozové, vedoucí hned od silnice za byv. hradeckou branou na straně jihozápadní podle panského dvora Petrova do zámku. Cesta tato, vinouc se volně mezi bujným stromovím, jest nejpříjemnější. Došedše po ní hradu, stojíme před branou jednoduchou — portálem — na níž zříti možno dva erby, totiž rodiny Piccolominů v levo a Kolovratů v pravo. Jest to upomínka na kněžnu Annu Viktorii Piccolominovou, roz. hraběnku Libšteinskou z Kolovrat.

Třetí cesta táhne se z Plhova a dosáhnuvši brány druhé, spojuje se s cestou třetí, semo od Kramolny překrásným lipovým stromořadím, na sklonku 18. století založeným, vedoucí. Hrad, jak dnes jej spatřujeme, podlehl od prvotních dob svého založení změnám velkým, z nichž byly největší za dob Smiřických a v posledních dobách Piccolominců. Ku změnám těmto dnes přihlížeti dlužno.

Na levé straně této kramolenské cesty, k zámku jdeme-li, stávalo již v nejstarších dobách na nejvyšším

bodu mohutné opevnění, po němž dnes nepatrné jen zbytky z nahozené země spatřujeme. Později stávala zde sýpka, ale i ta byla zbořena a z části cihel a kamení její vystaven domek č. 264. na bývalých stínadlech ve třídě Komenského. Nad tímto opevněním vidíme směrem ke Kramolně, při téže straně větší ještě opevnění, jemuž „švédské šance“ se říká.

Tam kde dnes zámecký hostinec, stávala někdy zámecká kovárna, která sem z vnitřního hradu 1656 byla přeložena. Naproti hostinci jest zámecká jízdárna Octaviem Piccolominim založená. Stojíme před hlavní branou hradní, či hořejší, již zdobí znak piccolominský, okrášlený různými nástroji a odznaky válečnými, jako: kulemi, děly, praporci a j. a hlídaný sochami Herkula i Marta. Stavba její provedena byla v letech 1730—1731. V ní a při ní jsou byty úředníkův, táhnoucí se až ku bráně menší, dolejší, ode dvora Petrova vedoucí a prvé již popsané.

Ve dvorech zámeckých.

Vystoupivše z brány, nalézáme se v prvním dvoře zámeckém, na němž spatřujeme kašnu s erbem Piccolominců a těsně za ní hrubé, polookrouhlé stavení, vyzdvižené na hrubé, červené skále. Jest to tak zvaný turjon (turione), v němž nalézala se posádka, vchodu do hradu střehoucí. Původně byla v těchto místech zbrojnice s baštou. Stavba její započala r. 1651. a skončila se r. 1655. Nyní jsou v přízemku konírny a nahoře divadlo zámecké.

Naproti turjonu bývala šatlava. Husté a pevné mříže u malých, podlouhých okének, do zahrady vedoucích, posud jsou svědkem bývalé moci hradních pánů. V šatlavě té uvězněni byli v selském povstání četní sedláci z okolí, hradu zdejšímu poddaného.

Od šatlavy táhne se zeď hrubá čtyřmi střílnami, posud zachovalými, opatřená. Druhou, okrouhlou branou, pocházející z r. 1656., přijdeme do druhého dvora, kde nalézají se v levo konírny a vchod do divadla — oboje v turjonu — před námi stavení z r. 1656. na místě staré, hradní kovárny postavené, v pravo pak bránu do třetího dvora nás vedoucí. Dvířky za turjonem se nacházejícími přijdem do malé sice, ale vkusně r. 1751. francouzským slohem upravené zahrady piccolominské. Založena jest na bývalé baště, tvořící oporu mohutnou bráně čtvrté. Vyhlídka, jaká se nám odtud poskytuje, jest utěšena.

Před čtvrtou branou býval v starých dobách příkop s padacím mostem, který byl teprvé v tomto století odstraněn a příkop zasypán. Na místě domu, v němž tato brána se nalézá, byly někdy konírny. Dům ten vystavěn v letech 1651—1659. I tato brána ozdobena jest znakem Piccolominů s válečnými dekoracemi a zlatým rounem. Latinský nápis zvěstuje nám chvalořeč o Octaviovi Piccolominovi a stručný jeho životopis a zní česky takto: „Octavius Piccolomini z Arrogony, ze starého a znamenitě u Hetrurských slavného rodu, od Kateřiny, sestry druhé papeže Pia II., původ svůj odváděje, jenž po stupních povýšen byl k nejvyšším důstojnostem při dvoře a vojsku, nikdy toho nežádáv, pro výtečnou

mužnosť svou za války i míru, nejen jako místodržitel císařův, nýbrž i jako rada jeho; a aby se o jiném pomlčelo, když Francouze od Thionvillu, kterýž oblehli, odpudil a téhož dne je, jako posud nikdy nebylo, na hlavu porazil a vůdce jich zajal, od Filipa IV., krále katolického ve Španělích vévodstvím Amalfickým byl darován a naposled po mnohých jiných slavných činech do řádu zlatého rouna z vlastní dobré vůle královy povolán; nad to přečkav válku, která 30 i více let říši veškerou zmítala, za stálého míru na kníže svaté Římské říše a to k žádosti její samé od císaře Ferdinanda III. povýšen byv, Náchod, kterýž za odměnu znamenitého skutku pro blaho a žezlo císaře Ferdinanda II. vykonaného obdržel, obnovil, rozšířil, opevnil. Těchto věci krátkou památku, aby mělo potomstvo, po stejném bažící, příklad a podnět, v tento kámen vytesati kázal. Na věčnou památku postaveno dne 1. září od nar. Páně 1634." Zajisté dosti napsáno na desce této. Vstoupivše do třetího dvora, nalezneme po pravé straně kapli zámeckou, zasvěcenou Nanebevzetí Panny Marie. Do kaple přijdeme brankou, sochami Panny Marie a dvou andělův, práce to sochaře Karla Sereny — zdobenou. Latinský nápis, pod sochami umístěný, takto v jazyku našem zní: „Paní Všehomíra svaté Marii, Rodičce na nebesa vzaté, Octavius Piccolomini z Arragony, z Boží milosti sv. Římské říše kníže r. 1654."

V kapli spatříme mnohé umělecké památky, na klenbě výjevy al fresco ze života Panny Marie a různé stukatury umělecké.

Hlavní oltář však jest velice jednoduchý a bílé sochy evangelistů jsou nápadně veliké. I zde vnucuje se nám opět znak Octaviův a Marie Benigny — jeho manželky. Ve starých lavicích sedávali zajisté ještě lidé z komonstva Octaviova; mají ctihodné již stáří. Zvláštní památností jest hlava sv. Prudentia, před nedávnem zde nalezená. J. V. paní princezna Bathildis, choť J. J. prince Viléma ze Schaumburg-Lippe, princezna z Anhaltu, dala na straně jihozápadní r. 1867 zasaditi památnou desku mramorovou, která jest upomínkou na vojíny, kteří v bitvách u Náchoda, Č. Skalice, Svinišťan i Hradce Králové, ve dnech od 27.—29. června a 3. července 1866. svedených, těžce byli poraněni a po pečlivém, vzorném ošetřování na zámku zemřeli.

Proti oltáři hlavnímu nalézá se oratorium zámecké, jehož okna ozdobena jsou vzácnými malbami na skle, které prý stály 10.000 zl. Malby ty však jsou velice poškozeny a zasluhovaly by do budoucnosti spolehlivé ochrany.

Připomenouti dlužno, že kaple ta má veliké výsady a že kaplan zámecký podřízen býval přímo papeži, později arcibiskupu pražskému a nyní biskupu hradeckému. Mši sv. sloužiti může denně; od 1. května do 1. listopadu koná služby Boží v lázeňské a báňské obci Malých Svatoňovicích.

Jiných památek na dvoře tom není; brankou čili fortnou, v poslední době nápadně opevněnou, vchází se na schody, dolů do města vedoucí a prvé již uvedené

Vkročme nyní do dvora čtvrtého, k jehož bráně vede sedm schodů. I nad touto branou zasazeny

jsou erby piccolominský a saský, jež genius drží a chrání. Vynasnažili se Piccolominci všemožně, aby památky po bývalých pánech odstranili a světu na jevo dali, že vše to jest nyní majetkem jejich.

Prošedše branou tou, stojíme na pokraji dvora čtvrtého, deskami kamennými dlážděného. Zde u dveří byt kastelána, který nám ochotně průvod po zámku poskytne a všecky památky dobře vysvětlí. K němu nechť každý se obrátí.

Hned naproti bráně, jíž jsme vstoupili, spatřujeme čtverhranný portál s pěknou kamennou obrubou a nad portálem dva znaky, jeden Smiřických a druhý prázdný, na znamení, že tehdejší pán hradu byl bez manželky a hrad bez paní.

Nad branou a sice pod chodbou, která nemotorný přístavek s hlavní budovou spojuje, spatřujeme znaky: piccolominský a šaumburský, kurlandský, šaumburský a valdecký a pod tímto deset jiných znaků, mezi nimiž dobřenský, minstrberský, šternberský a hazmburský, které byly kdysi rukou nemotornou opravovány a tudíž velice poškozeny a deštěm valně již smyty. I ty potřebovaly by opravy důkladné. Portálem, na němž český nápis z r. 1611 vzdor všem bouřím a opravám se zachoval, a jenž nám slavné doby Albrechta Václava Smiřického ze Smiřic, na Náchodě, Ryzemburku, Škvorci a Kostelci nad Černými lesy připomíná, přijdeme po schodech do stavení hlavního a odtud do dvora nejhořejšího, pátého, kde velebný klid mile nás dojímá a cit vznešenosti v nás vzbuzuje. Zdá se nám, jakobychom do nějaké svatyně byli vkročili. Zde zcela jiný svět, škoda jen, že arkády vlašské

byly zazděny — dojem byl by ještě velkolepější. Na skále hrubé vypíná se mohutná obrovská věž, pocházející z dávných dob založení hradu, vzdorující více jak po šest století děsným bouřím, které se přes staroslavný hrad ten byly přenesly a vzbuzující v nás obdiv nevšední. Jest to pravý kolos, jenž základy svými zasahuje do obou nádvoří. K němu pojí se dvoupatrové stavení s pěknými arkádami čili podloubím a pavlačemi, na štukovém spočívajícími a štíhlým sloupovím zdobenými.

Starobylá tato věž, o níž jde pověsť, že vyzdvižena byla již r. 780, náleží vedle památného kostelíčka St.-Městského k nejstarším stavebním památkám náchodským; původní svoji podobu podržela až do r. 1611., kdy slavný Albrecht Václav Smiřický dal zříditi na ní prostrannou pavlač s pěkným též sloupovím a dvěma lucernami. Dne 24. dubna 1721 udeřil do věže té blesk, jehož stopy po dnes na schodech věžních spatřiti možno, poškodil ji a zapálil. Když pak později byla věž obnovena, snížena jest střecha o 15 loket (8·85 m.). Ve věži najdeme vězení, v němž přikováni bývali ke zdi odsouzenci; zbytky usekaného železa posud možno viděti. Dále ukazuje nám zde průvodce „lidomornu“, do níž bývali pouštěni odsouzenci, kteří nikdy více světla denního nespatřili. Za dob Koldových byla vězení přeplněna a lidomorna dostávala častých obětí. Že by v této věži stráž zámecká v komůrkách pod pavlačí své postele byla mívala, jak někteří letopiscové tvrdí, s pravdou se nesrovnává; zbrojnice byla ve dvoře a vojáci na tak vysoké věži málo byli by obraně prospěli. Komůrky

Zámek se strany severní.

ty sloužily za vězení. S věže otevírá se nám rozkošná vyhlídka do daleké krajiny zdejší.

Vraťme se opět ku stavení hlavnímu, již prve připomenutému a pohleďněme se ještě jednou po vzácné této stavbě. Nad podloubím bývaly dříve kolonády čili pavlače s pěkným, vlašským sloupovím, které byly v letech 1650—1654 Octaviem Piccolominim obnoveny, později však zazděny a slouží nyní za chodby. Zdá se nám, jakobychom dleli v některém paláci — Benátském. V přízemí téhož stavení, jež nás ve všem na dobu domácích pánů Smiřických upomíná, umístěny jsou kanceláře a archiv zámecký, obsahující důležité listiny, zejména však z dob třicetileté války, ačkoliv mnoho listin již dříve bylo ztraceno. Tam, kde dnes kuchyně zámecká se nalézá, bývala někdy h o ř e j š í k a p l e, v níž sloužívala se mše sv. toliko pro panstvo hradní mimo svátky hodů božích a jelikož se každého roku za povolení ku sloužení mše musilo žádati, stával se způsob ten čím dále, tím obtížnějším a proto byla kaple konečně zrušena.

V komnatách zámeckých.

Prošedše dvory a prohlédnuvše si jednotlivé památky, podívejme se do místností zámeckých, které laskavostí J. J. pana prince Viléma ze Schaumburg-Lippe každému slušnému člověku jsou přístupny a jimiž nás ochotný kastelán provází, vše důkladně vysvětluje, čeho si jen přejeme. Ale již napřed upozorňujeme každého, kdož by v těchto síních slavných bohatýrů českých nějaké umělecké a historické památky z dob těchto pánů českých očekával,

že by velice se sklamal. Mimo starodávný strop dřevěný, nalézající se před sálem španělským a desku nad branou pátého dvora, není po českých pánech v síních zámeckých ani stopy. Nepochybně že je sami v čas odstranili, nečekajíce dnů, které brzy po katastrofě bělohorské na všecky hrady a zámky české přikvačily a svědky byly jich pustošení a v nich rabování a zbylo-li zde snad něco, odstranili to Piccolominci, nechtíce dívati se neustále na memento — chebské vraždy. Nechme však vzpomínek a vkročme již do **španělského sálu**, nalézajícího se ve východním rohu stavení tohoto a dvě poschodí zaujímajícího. Na stropě klenutém a sice v nejvyšší jeho části spatřujeme různé v l. 1650.—1654. slavnými malíři Vanettim a Hárovníkem na rozkaz Octavia provedená fresca. I na tomto klenutí ukonejšena jest báječná ctižádosť Octaviova. Vidíme jej, jak kráčí v nejvyšší slávě do nebe, jak mu andělé roh štěstí podávají, spatřujeme i zde znak piccolominský, řád sv. Štěpána Pisanský, zámek náchodský z r. 1634., klobouk vévodský z r. 1642., zlaté rouno z r. 1645, a klobouk říšského knížectví. Po obou stranách sálu spatřujeme vlašské komíny s velkými nad nimi obrazy; na jednom z nich zobrazena jest bitva u Thionvillu od Pietra Snyersa, na druhém památný banket na radnici norymberské 5. října 1649. Banketu súčastnil se Octavio jako císařský vyslanec a aby vedle zobrazeného banketu měl též podobný nábytek, jaký v téže síni zasedací tenkráte se nalézal, dal si podle něho nový, témuž ve všem podobný shotoviti a na svůj hrad náchodský, kde posud se udržel,

zavézti. Trváme, že místnosť tato bývala někdy velkou síní, v níž bohatýři a páni hradu se svými přátely se radovali, s nimi se radili a hodovali a snad i také — truchlili.

Ve vedlejší velké síni nárožní spatřujeme mnoho obrazů, ponejvíce s malbami květinovými, jež Octavio v Nizozemí byl zakoupil, a v pokoji sousedícím dva velké obrazy, z nichž jeden dobytí Bony v Africe, kde Silvio Piccolomini bojoval a druhý odevzdání panství náchodského dědicům Octaviovým vdovou Marií Benignou představuje. Ostatní obrazy jsou podobizny Piccolominců, jako: Silvia, otce Octaviova, Františka (1656.—1658.), Emilie, jeho choti, rodem Strozzi. Co obraz, na němž dítky vyobrazeny jsou, znamená, nevíme a obraz, jejž vydávají za podobiznu Albrechta Valdštýna, představuje dle Sedláčka nějakého souseda chebského. V sále piccolominském, se stropem štukatérsky ozdobeným, spatřujeme v rozích písmena F. O. P. A., což znamená: „Fra Ottavio Piccolomini Arragona". I v této komnatě nalezneš mnoho obrazů, členy rodiny Piccolominců představujících. Jsou tu: Jáchim mnich z r. 1260., Alaman Adimari, Aeneáš Sylvius († 1464), František († 1503.), Aeneáš Sylvius († 1634.), bratr Octaviův, Jan Pompejus († 1765.), Josef Parille († 1783.), poslední téhož rodu, Aeneáš Sylvius († 1673.), Victorie, sestra Octaviova, Kateřina Adimari, choť Aeneáše Sylvia († 1634.), Josef Sylvius († 1645), Violanta, dcera Kateřinina, Arkanius, arcibiskup Sienský († 1620.), Octavio († 1656.), Sylvius, otec jeho a choť Violanta Gerini. V sále císařském vidíme podobizny J. V. císaře a krále

Výstupek v zámku na straně jihovýchodní.

Františka Josefa a J. V. císařové Alžběty, císaře Ferdinanda III., Leopolda, Karla VI. a jeho manželky Alžběty, Františka I. a manželky jeho císařovny Marie Terezie. Vedle těchto spatřujeme zde obraz Jiříka Viléma († 1860.) ze Schaumburg-Lippe a choti jeho Idy († 1869.).

V jídelně spatřujeme překrásné a velice cenné bruselské gobeliny, pocházející z r. 1649. Podobné nalezneme i v ložnici J. V. paní princezny Bathildis ze Schaumburg-Lippe. Gobeliny podobnými byly i jiné komnaty zdobeny, avšak nelíbily se komusi z panstva, byly odstraněny a na půdě uloženy, kdež velice utrpěly. Teprvé později všimlo si jich oko znalecké a ruka dovedná je opravila a na nynější místo zavěsila.*)

Jako v některých hradech našich panuje pověsť o bílé paní, tak i zde. Bílá paní kráčívá prý komnatami i chodbami a ukazuje se tomu, kdož nebyl v sobotu na mši sv. v kapli zámecké. Jest to prý zvěčnělá manželka knížete Octavia I. Piccolominiho, Maria Benigna, rozená princezna z Lauenburku v Sasích, která r. 1701 zemřela. Dlužno ještě zmíniti se, že dle všeobecného náhledu v zámku náchodském narodil se proslavený vévoda Fridlandský Albrecht z Valdštyna. Matka jeho Maruše čili Markéta, dcera Albrechta Smiřického ze Smiřic a sestra Vácslava Smiřického ze Smiřic, měla za manžela Viléma z Valdštýna, pána na Heřmanicích

*) Aug. Sedláček: Hrady a zámky. V. 1. str. 1—7. Wegweiser durch das Schloss Náchod od bar. Arnolda Weyhe-Eimke

u Jaroměře. Táž paní Maruše, jsouc v požehnaném stavu, dlela u své, o blaho dcery své velice pečlivé mateře a vdovy paní Hedviky Smiřické z Hazmburku, o níž na jiném místě pojednáváme a tu dne 14. dle jiných 15. září 1583. dala život pozdějšímu velkému vévodovi Fridlandskému. Nalezla dcera u matky zajisté lepší ošetřování, než jaké by byla mívala na tvrzi heřmanické.

S výstupku v zámku, na straně jiho-východní se nalezajícího, vidíme Náchod i s čarokrásnou jeho krajinou.

Znak městský.

Slavný Hron, nalézaje se již r. 1247. ve službách Václava I., požíval u dvora českého všeobecné důvěry. Téhož roku vyslal jej král jako svého zá-

Znak městský.

stupce s četným komonstvem do Němec, aby súčastnil se volby německého císaře Viléma hollandského. Na sněmu tom vynikl Hron tak, že byl dle Dalimila nejmoudřejším nazván a císařem novým erbem, totiž černým lvem na zlatém štítě vyznamenán. Od té doby zaměnil Hron dosavadní svůj znak ostrev, t. j. dvě větve černé o šesti sucích v zlatém poli položené za tento erb nový a když pak r. 1270. město nynější vystavěti dal, obdařil je tímto svým erbem doplniv jej branou polootevřenou se zdviženou mříží, se dvěma věžemi a cimbuřím. Znaku toho užívá město od těch dob stále, s tou však změnou, že německé barvy erbovní zaměněny byly za české, t. j. že na místě černého lva ve zlatém poli nalézáme lva bílého v červeném poli.*)

Nástupci Hronovi — 1414.

Po slavném Hronovi nastoupili vládu syn jeho Ješek starší a syn téhož Ješek mladší, kteří však r. 1316. byli nuceni změniti s králem Janem, s nímž nežili přátelsky, Náchod za Kostelec nad Černými lesy. Král Jan držel Náchod do r. 1325., přenechav jej téhož r. Hynkovi (Haimanovi) z Dubé, po němž následovali r. 1353. synové téhož Hynek a Ješek, jinak Jan z Dubé a Náchoda. Po nich přešel Náchod r. 1367. na Anežku Svidnickou, po té asi r. 1390. na Půtu z Častolovic,**) asi r. 1391. na Beneše Silného z Dubé a asi r. 1392. na Dětřicha, jinak Jetřicha

*) Dalimilova kronika 170—171.
**) Sedlaček V. 10.

z Janovic, a když týž r. 1412. bezdětek zemřel, spadlo zboží náchodské na krále Václava IV., který je daroval miláčku svému rytíři Jindřichovi, řečenému Leflovi z Lažan a na Krakovci. Avšak Jindřich Lefl změnil již r. 1414 s Bočkem z Kunštátu a z Poděbrad Náchod za Bechyni. Jindřich Lefl byl v bitvě u Vyšehradu 1. listopadu 1420. raněn a zemřel.

Páni z Kunštátu a z Poděbrad. 1414–1427.

Boček z Kunštátu a z Poděbrad, horlivý přívrženec učení Husova a po jeho smrti jeden z nejstatečnějších zastancův uražené cti a hrdosti národa. Proto dlel on i synové jeho Viktorin a Boček více v táboře husitském než na hradě zdejším. Kdy zemřel neznámo. V nepřítomnosti panstva hospodařil na hradě panoše moravský Gabriel z Otoslavic. R. 1425. dlel Viktorin na zámku náchodském. Když bratr jeho Hynek r. 1426. zabit byl na předměstí nymburském, spadlo všecko zboží na Viktorina a když týž r. 1427. zemřel, stár jsa teprvé 25 roků, dědil všecky statky synáček jeho šestiletý Jiřík, proslavený později král český.

Uchvatitelé hradu i města. 1427.–1456.

V bouřlivých dobách husitských použili nezletilosti Jiříkovy Jan Holý, panoše z Nemosic a Mikuláš Trčka z Lípy a dostali r. 1427. spíše násilím než koupí Náchod a Homoli v Kladsku.*)

*) Paprocký o stavu měst. 255. Beckovský 723. Sedláček V. 11. Ludvik 58.

Po nich vládl od r. 1432.—1433. Jan Baštín z Porostlé, přítel Jana Holého. Jak dlouho týž zde vládl, pro stálé bouře pověděti nelze. Od r. 1437.—1456. panovali zde oba pověstní lupičové Koldové ze Žampachu, totiž Jan Kolda starší, otec a Jan Kolda mladší syn, kteří byli postrachem městu i vší krajině. Konečně 6. května 1456. zmocnil se slavný Jiřík Poděbradský Náchoda a nabyl tak opět dědictví otcovského.

Páni z Kunštátu a z Poděbrad. 1456—1497.

Slavný Jiřík, nejprve správce království, později proslavený král český, vládl Náchodem od r. 1456—1458 bezprostředně. Od roku 1458 přenechal vládu synům svým Bočkovi a Viktorinovi, bratřím z Kunštátu, kteří zde od r. 1458 až 1469 vladařili. Po smrti slavného krále vládl syn téhož Jindřich starší, vévoda Minsterberský od r. 1470—1497 Náchodem.

Páni Špetlové z Prudic, Žlebův, Janovic a na Náchodě. 1497—1533.

Jan ml. Špetle z Prudic a Žlebův, později z Janovic, vládl Náchodem v letech 1497—1522. (Viz „Sbor č. bratří".) Po něm nastoupil syn jeho Hynek Špetle z Janovic, který r. 1533 Náchod za 12.000 kop grošů pražských prodal Vojtěchovi z Pernšteina.

Páni z Pernšteina a Helfenšteina. 1533—1544.

Vojtěch z Pernšteina a na Helfenšteině, znamenitý hospodář, zemřel již r. 1534 bezdětek, odkázav všecko zboží své bratru svému Janovi z Pernšteina a Helfenšteina, který zde do r. 1544 moudře vladařil.

Páni Smiřičtí. 1544—1621.

Zikmund Smiřický ze Smiřic, koupiv roku 1544 Náchod, vládl zde do r. 1548, kdy jeho syn Albrecht Smiřický panství se ujal a do roku 1566 hospodařil. Po jeho časné smrti poručníkovala zde jeho manželka Hedvika Smiřická z Hazmburku v l. 1566—1586. Byla to paní zbožná a štědrá a kostel sv. Vavřince chová po ní památny kalich stříbrný z r. 1567 se znaky Smiřických a Hazmburských. Nákladně obnovila týž kostel, přestavěla loď, zřídila oratorium městské na pěkných sloupcích (po požáru r. 1570) a snad i děkanství od ní postaveno. Alespoň stavba vlašská k tomu poukazuje. Po její smrti r. 1592 nastoupil syn její Václav Smiřický, ale panoval toliko do r. 1598. Jsa sotva 30 roků stár, zemřel 10. srpna 1593 ve Škvorci. Albrecht Václav ze Smiřic od r. 1593—1614, syn Václavův, muž nad jiné vzdělaný, postavil v kostele sv. Vavřince pomník svým předkům u hlavního oltáře, přestavěl zámek, byl k Náchodským velice štědrým, přenechav jim i patronát nad kostely sv. Vavřince, sv. Jana Křtitele, školou, potvrdil vaření piva i odbývání jarmarků, vy-

bírání cla i mýta atd. Albrecht Jan Smiřický ze Smiřic, rozstonav se při obléhání Plzně r. 1618 ve vojsku stavovském, dal se převézti do Prahy, kdež 18. listopadu 1618 zemřel. Salomena Markéta ze Smiřic 1618—1620. Po strašné katastrofě na Bílé Hoře 8. listopadu 1620 bylo zboží Náchodské Smiřickým pro účastenství vzpoury dne 26. dubna 1621 skonfiskováno a císařskému fisku přiřknuto.

Rodina Trčkův. 1623—1634.

Po dvou letech rozhodnut osud nad Náchodem, neboť dne 18. března 1623 prodán Marii Magdaleně Trčkové z Lobkovic za 205.000 renských, která jej r. 1629 synu svému Adamovi Erdmanovi Trčkovi z Lípy za 200.000 kop miš. grošů postoupila. Týž držel Náchod až do osudné vraždy, 25. února 1634 v Chebu na něm a Valdštýnovi spáchané. Jím přestalo české panstvo na hradě vladařiti.

Piccolominci. 1634–1783.

Octavio kníže Piccolomini z Arragonu, vévoda z Amalfi, jenž nejvíce o svržení a zavraždění Valdštýna, Trčky a jiných generálů valdštýnových byl se přičinil, obdržel za toto své namahání dne 10. května 1634. od císaře Ferdinanda II. panství náchodské v odměnu. Od něho pocházejí ty veliké změny na zámku, o nichž jsme již dříve byli pojednali. Po jeho smrti r. 1656 panoval Aeneaš Sylvius Piccolomini, vnuk z bratra Octaviova, po něm Vavřinec Piccolomini 1673—1712,

po témž **Jan Václav Piccolomini** 1712 až 1742, **Octavio II. Piccolomini** 1742—1757, **Jan Pompejus Piccolomini** 1757—1765 a **Josef Parille Piccolomini** 1765—1783. Za něho povstání selské na Náchodsku r. 1775. Všichni Piccolominci nepřáli městu a omezovali svobodu měšťanstva na měřítko nejmenší.

Desfourové 1786—1792.

Po vymření rodu Piccolominců a dlouhém soudu připadl konečně Náchod r. 1786 **Josefovi Vojtěchovi hraběti Desfourovi**, který však již r. 1791 skonal. Panství zadlužené přejal r. 1791 **František Antonín hrabě Desfours**, který je však pro dluhy již r. 1792 Petrovi, knížeti Kuronskému, za 1,222.000 zl. prodal.

Vévodská rodina Kuronská a Zaháňská. 1792—1839.

Petr, vévoda Kuronský a Zaháňský panoval od r. 1792—1800; po smrti jeho vládla dcera téhož **Kateřina, vévodkyně Zaháňská** od roku 1800—1839, paní učená, umění milovná a dobrosrdečná. Lid posud o ní si vypravuje.

Různé panstvo. 1839—1842.

Po její smrti přešlo panství na její sestru **Marii Pavlínu**, kněžnu z Hohenzollern-Hechingen, která zde toliko do r. 1840 vládla. Po ní ujal Náchod **Karel Octavius**, hrabě z Lippe-Bisterfeldu r. 1840

za 2,100.000 zl. stř., prodal je však již r. 1842 za 2,500.000 zl. Jiřímu Vilémovi, knížeti ze Schaumburg-Lippe.

Knížecí rodina Schaumburg-Lippe-ská. Od r. 1842 až po dnes.

Kníže Jiří Vilém byl panujícím knížetem v Německu, maje za choť Idu, kněžnu z Waldeku-Pyrmontu. Při smrti své roku 1860 odkázal panství druhorozenému synu svému J. J. princi Vilémovi Karlovi Augustovi, který panství své zvelebiv, vymohl si r. 1864, aby stalo se panstvím svěřenským. Chotí jeho jest Bathildis, princezna z Anhaltu, paní lidumilná, skromná a k chudině — zvláště k mládeži — velice štědrá.

Ze šťastného manželství tohoto pochází Její Veličenstvo Charlotta, královna Virtemberská, kmotra praporu měšťanské chlapecké školy zdejší (r. 1873), pojavši r. 1886 J. V. Viléma, tehdy korunního prince a nyní krále Virtemberského, za chotě. Dobromyslná a šlechetná královna ta ovládá úplně jazykem českým, jehož si též velice váží.

Znamení města.

Jako jiná města, má i Náchod svá znamení města a sice dvě. Prvé jest podkova krále Bedřicha Falckého, nalézající se na můstku, vedoucím přes stoku proti „Kutlofu“ před bývalou horskou čili polickou branou. O ní vypravuje se, že král Bedřich Falcký, prchaje po nešťastné bitvě bělohorské r. 1620. Náchodem koňmo do Kladska,

Stará rychta s pavláčkou.

pobídl koně svého, z brány této vyjížděje a při skoku ztratil prý kůň podkovu, která na památku k místu, kde byla nalezena, byla přikována. Sešlá podkova byla později nahražena jinou, větší.

Druhé znamení spatřujeme na domě číslo 102 slezského předměstí. Jest to hlava ženská, vytesaná z kamene a zasazená do zdi průčelní. Jest prý to podobizna králové Elišky Falcké, která na útěku svém po katastrofě bělohorské r. 1620. v domě tom se uhostila a zde prý slehla. —

Popraviště, rychta a pranýř.

Nad Starým Městem těsně při dráze tudy od Náchoda k Vysokovu vedoucí, tam kde strážnice státní dráhy č. 34. jest vystavěna, zdvihá se na výšině uměle nahozený a upravený kopec kuželovitý, na němž dříve šibenice stávala, a na níž Náchodští nad odsouzenci vinnými a často i nevinnými svoji „spravedlnost“ vykonávali. Jest to kopec „Šibeničný.“ Na kopci tom možno zříti posud, odstranímeli pažit, základy šibeničního sloupu. Tam, kde stojí strážnice, nalézají se hroby odpravenců, které při kopání základů byly částečně otevřeny.

Šibenice byla až do r. 1531. dřevěná, a jelikož bývala častěji ukradena, vyzvedli Náchodští, aby stálým postavováním nových dřevěných šibenic trvalých výloh neměli, šibenici kamennou a to ještě téhož r. 1531. Stavěl ji Kuba, rychtář ze Lhoty Řešetové a Horčice, švakr jeho ze Trtice, za úřadu a purkmistra v ty časy pana Matěje Štefíka a Jiříka Vodičky, hospodáře města. Za vyzdvižení

této šibenice obdrželi její stavitelové 26 kop a 16 grošů míšenských.*)

Druhým popravištěm byla „stínadla". Táž nalézala se ve třídě Komenského na místě, kde dnes stojí vinárna číslo 264., proti kostelu sv. Michala. Tehdy v těch místech byly stodoly a mezi stodolami louka, na níž odsouzenci katem bývali stínáni. Zpráv o krvavém tomto místě v archivu zdejším hojnosť. Nejstarší zprávy o něm pocházejí z r. 1582. Petr Zachovací prodal Janovi Provázkovi klínek nad stínadly, jinak stodolami a Martin Pitřincův prodal r. 1589. s půl stodoly k stínadlům Jiříkovi Vackovi.**) I zde skončilo mnoho nevinných obětí svůj život na krvavém špalku katově.

Před branou krajskou, jinak hradeckou, v domě č. 60. bývala v těchto dobách rychta a s ní spojená v podzemí šatlava. Starobylý dům ten s pavlačí na kamenných nosičích posud se zachoval. Též vězení šatlavní dobře se po tu chvíli udrželа. V nich uvězněni bývali zločincové před svojí popravou a s pavlače, k níž vedou úzké dřevěné schody, a na níž se vstupovalo nízkými a úzkými dveřmi, předčítal rychtář odsouzenci, k popravě vedenému, ještě jednou rozsudek čili ortel. Zvonek popravní, jímž s rathouzu odsouzenci ku popravě kráčejícímu, se vyzvánělo, zvoní dnes v kapličce Plhovské.

Na náměstí v rohu při radnici č. 1., v níž nalézá se c. kr. okr. soud, stojí kamenný pranýř,

*) Kniha II. 4 arch. měst.

**) Arch. měst. kn. V. 3. a 172.

pocházející ze XVI. století. Jest to pískovcový sloup kulatý, stojící na čtyrhranném podstavci kamenném, v němž vytesány jsou letopočty 1659. a 1719., vztahující se nepochybně ku přenesení jeho na místa

Pranýř ze XVI. věku.

jiná. Ve sloupu zadělána jsou pouta, dle starého, v museu městském uschovaného originálu pout starých, z tvrze Bathovické ze XIV.—XV. století pocházejících, shotovená.

Zbytky želez a pout původních, ve sloupu zadělaných a olovem zalitých, na šesti místech pozorovati možno.

Původně stával pranýř ten blíže kostela a později před radnicí, čili „rathouzem", tedy asi o tři metry níže ku studni, než stojí dnes. První pranýř býval dřevěný, jako v Hoře Kutné a jinde. Pranýř náš postaven byl jako šibenice r. 1531. od Duchka Dundy, sedláka a za úřadu téchže osob, jako šibenice a náklad naň vedený stál 4 kopy a 16 grošů míšenských. K němu připoutával biřic osoby, k veřejné potupě a hanbě odsouzené, zvláště ty, které měly dostati „pardus", čili „šilink". Osoby, ku trestu takovému odsouzené, bývaly biřicem nejprvé až po pas obnaženy, pak připoutány a veřejně mrskány. Mimo to měl každý, kdožkoli podle nešťastníků těch šel, právo, jim se pošklebovati, vysmívati, na ně i plivati. Rozpustilá, nevázaná chasa šimrávala odsouzence peřím pod nosem, v uchu i ústech. A ubožáci, jsouce připoutáni, brániti se nemohli.

Zákony osvíceného císaře Josefa II. zažehnaly krásné, zlaté časy tyto.*)

Drobná šlechta.

Kde bohaté a veselé panstvo na hradě, tam drobné šlechty jako oběžnic i stálic kolem slunce. Tak bývalo i na Náchodsku. Přicházeli z daleka, sloužili panstvu, obohatili se a zakupovali se pak v městě.

Nemohouce pro nedostatek místa mnoho o šlechtě té se rozepisovati, omezíme se jen na nejnutnější zprávy.

*) Kn. II. 4

Václav Amcha z Borovnice, měl dům na předměstí krajském r. 1559. a statek Hylenův v Bělovci r. 1593.*)

Heřman z Bibrů měl r. 1550 louku „Káčinku" podle židovské zahrady a půjčoval často peníze.**)

Jakub z Boršic, vladyka, svědčí zároveň se sousedem Kubou Procházkou Tobyášovi Slánskému z Doubravice a Tarabou ze Slaného r. 1508 při zápisu o dvůr Slánský v hrabství. Jakými statky zde vládl, neznámo.

Barbora z Bosína měla r. 1517 zahradu před městem. Roku 1523 připomíná se Aleš Bošínský z Bošína, jenž měl syny Zděnka, Albrechta a Bernharta, který se psával „z Bošína a na předměstí Náchodském".***) Bernhartova manželka Johanka z Chotělic půjčovala ráda pod úrok.

Hanuš Brodinský z Brodějovic, šlechtic zámožný, jenž měl u velikého mlýna louky a obdržel roku 1550 po smrti Zikmunda Smiřického osiřelý sbor českých bratří (č. 148) v mlýnské ulici, koupil si r. 1556 barevnu, která stála mezi „sborem" a „hamry". Roku 1558 koupil si od Jana Furtáta z Letek dvůr na předměstí kladském (na Plhové.†)

Hanuš Buchlovecký z Křížkovic přišel sem z Křížkovic v knížectví Opolském ve Slezsku a koupil si r. 1579 dvorec ve Starém Městě (čís. 20 a 25) od Zuzany, vdovy po † Janovi Mařatovi††)

Petr z Bukůvky pocházel z Bukovky na Pardubicku a byl r. 1534 úředníkem na hradě a

*) Kn. III. O. II. **) Tamže K. II. ***) Tamže, 17. †) Tamže N. II. ††) Kn. V. 5, 6, 7. Kn. bílá I. 2. A. 1.

roku 1538 koupil si v městě dům se zahradou*) a r. 1541 dvůr na předměstí od Petra Hůlka.

Kateřina Četenská z Četně pocházející z Cetně, čili Četně na Boleslavsku, koupila si zde r. 1505 dům od Mládkové. R. 1541 koupil Václav Četenský z Četně dům Sudlicovský (č. 64 v praž. ulici) za 120 kop míš. grošů.**) Kopa grošů míš. rovnala se 1 zl. 20 kr.

Anna Dohalská z Dohalic, manželka Mikuláše Štána z Hertmstorfu a ve Vysokově, koupila r. 1587 v „oulici", jdoucí k bráně Hradecké, dům a role za 330 kop míš. grošů a r. 1603 zakoupila si v Starém Městě zahradu.***)

Jan Furtát z Letek, jehož rodina měla původ svůj na tvrzi v Letkách v okresu Smíchovském, koupil r. 1545 dvůr od Jiříka Vodičky, zvaný Mazánkovský na Plhově za 530 kop míš. gr. (724 zl. uher.), prodal jej však r. 1558 Hanušovi Brodinskému za 450 kop míš. grošů.†)

Jan Slánsky z Doubravice pocházel z rodiny vladycké, která ode dvora Slánského v hrabství přijala jméno Slánských z Doubravice. Z rodiny té připomínají se: Jindřich z Doubravice roku 1447 a Jan Slánský z Doubravice r. 1480. Syn téhož Tobyáš byl r. 1506 hejtmanem hradním a prodal r. 1517 statek Slánský. V Náchodě měla rodina ta stále domy na kraj. předměstí a pozemky. Roku 1601 koupila obec náchodská statek Slánský po † Tobyášovi za 9500 kop míš. grošů††) a drží jej posud.

*) Kn. III. B. VII. **) Tamže D. X. ***) Kn. V. 142. †) Tamže O. XVI. ††) Tamtéž X. 2, 6.

Jiřík Haugvic z Hugvic pocházel z rytířské rodiny slezské. R. 1545 koupil si od Petra Hůlka dům Michalovský na Dol. podměstí, prodal jej však r. 1548 Knorovi z Roznrothu.*)

Arnošt z Hedčan přibyl sem z Hedčan v Plzeňsku a koupil si zde dům r. 1468.

Martin z Hendrsdorfu měl zde r. 1540 dům se zahradou na předměstí.**)

Ludmila Hertvíková z Chlumu koupila roku 1506 dům u Machovce a na předměstí měla zahradu.

Martin Hlahol z Vyhnanic usazen byl v Náchodě již r. 1465. Jeho syn Martin byl zhýralec, který dle vzorů Koldových přepadával lidi na veřejné silnici. Tatík za něho vždy zaplatil.

Jan Hodek ze Stočkova obdržel r. 1537 od vladyky Pavla z Vysoké a v Plotištích všecku tu spravedlnosť, kterouž měl na svém statku Starkovském v Náchodě (č. 94 pod Buckem), jejž byl r. 1530 Jiřiku Čečovi z Čermné prodal.***)

Petr Bukovský z Hustiřan a v Říkově koupil r. 1538 dům se zahradou. Karel Rodovský z Hustiřan koupil r. 1570 dvůr Mazánkovský (na Plhově) za 734 kopy míš. grošů.†)

Václav Javornický z Javorníka byl držitelem dvorce Hubkovského na krajském předměstí č. 199.††)

Kateřina Kaplířová ze Sulevic koupila r. 1502. tři rybníčky, zvané Furtátovské na Kramolně.†††)

*) Tamže 9. V. a H. XII. **) Tamže D. 17. E. VIII. ***) Tamže 17. †) Kn. IV. 68 b. ††) Kn. III. O. XIX. †††) Kn. IV. 67—68

Albrecht Kapřík z Lesonic, pojav Kateřinu, rozenou Holcarovou z Holic, vdovu po Hanušovi Buchloveckém z Křížkovic za manželku, stal se majitelem dvorce (č. 20. a 25.) v Starém Městě.*) Statek dědila po jeho smrti manželka jeho Salomena.**)

Jan Král z Dobré Vody připomíná se r. 1473., kdy zakoupil si dům Veselíkovský od Jana, syna střelcova, za 20 kop grošů českých.

Jan z Krucemburku byl r. 1498. pánem dvorce na slezském či horském předměstí č. 132. i „se zahradou, kteráž při silnici leží, jdouc k Bílovci.“***) O dvorci tom více v „Památnostech“ vypravujeme.

Stanislav Lasoczky, urozený pán a podkomoří Poznaňský, půjčil kdysi před r. 1520. Jiříkovi Maxovi u brány hradecké č. 62. 40 kop na míšensko a nemoha jich dostati, uvázal se r. 1521. v držení jeho.

Jiří Latovský z Bišofshainu koupil r. 1498. dvůr „nožířovský“ od Jakuba Lazara za 35 kop grošů českých. Dvůr „nožířovský“ stal se později „Sborem českých bratří.“

Kateřina z Loukonos. Rodina ta přišla sem ze vsi Loukonos nad Cidlinou u Chlumce. Paní Kateřina měla zde statek, který však r. 1557. prodala Mik. Emglertovi z Pilnikova.†)

Viktorin Manfrodini, cizák Vlach, jenž s Piccolominci sem přišel, koupil r. 1646. od Jana

*) Kn. XXI. 52. **) Kniha kšaftů IX. 80. ***) Kn. II. D. 5. †) Kn. III. O. X.

Jedličky „dům hostinsky na rynku“ (č. 43.) a dvůr Matoušovský na horském předměstí (Plhov), vše za 700 kop míšenských.*)

Jindřich Mladota ze Solopisk měl domek v městě, jejž dědil po své paní mateři a prodal r. 1475.

Mikuláš Nětužský z Mnětic pocházel ze vsi Mnětic na Pardubicku, byl úředníkem na zámku a půjčoval zejména židům rád peníze. Pro svoji mateř Jitku z Černé koupil zde r. 1531. dům i se zahradou.

Matouš z Náchoda, panoše, připomíná se r. 1490 a 1491., kdy koupil kus role u Jaroše. R. 1491. uložil si u práva v Náchodě s manželkou svou 50 kop grošů českých. R. 1570. a 1571. připomíná se pan Martin Náchodský, který byl úředníkem na Škvorci a koupil si zde r. 1581. dvůr „Hampulcovský“ (č. 132.) i se zahradou na předměstí „jdouce k Kladsku“.**)

Ješek Naksera, urozeny pán, koupil zde r. 1493 dům, jejž však téhož roku prodal Janovi písaři.

Vaněk Nosálovský z Nosálovic, panoše chudý, „seděním na Ronově“, vypůjčoval se v městě, kde jen groš nějaký větřil, na splátku ovšem nepomýšleje. R. 1445 i peníze špitálské se vypůjčil.

Pan Olbrámek, panoše, seděním ve Slaném v hrabství, byl osůbkou mezi šlechtou prazvláštní

*) Kn. bílá I. 511.

**) Dvory a domy dostávaly pojmenování po posledním držiteli. Kn. IV. XII. a kn. V. 72. a 83.

Žil vesele a proto potřeboval stále peněz, jež se i od čeládky své vypůjčiti neštítil. Svému pacholku postoupil louku svou u M. Poříčí, že mu službu vyplatiti nemohl. Připomíná se v letech 1440—1448.

Tomáš Prasser, jinak Cranzira, urozený, nejvyšší wachtmistr od slavného regimentu starého piccolominského, přišel s jinými cizinci na zámek a do města. R. 1645. byl v držení role u cihelny pod Homolkou a r. 1655. zdědil po smrti Doroty Píšové dvůr plhovský.*)

Petr Radimovský z Paluže, vladyka, miláček pana Jana Špetle z Janovic, na Bezdězi a Náchodě. Ale neměl mnoho peněz, neboť r. 1531 stěžuje si švec Jan Straka, že mu pan Petr ostal dlužen za boty dvě kopě míšenských grošů. Na zámku si brzy pomohl a již r. 1537. kupoval pozemky v Náchodě.**)

Hynek Rychnovský z Rychnova koupil r. 1544. dům v židovské ulici od Šalomouna žida za 32 kopy.***)

Anna z Kušinova měla na předměstí některém dům se zahradou, jejž r. 1528 prodala.

Václav z Řeplic býval dříve v Bělé úředníkem a odtud přestěhovav se do Náchoda, koupil si r. 1509. dům od Jiříka krejčího. Zemřel r. 1528.

Václav Říčenský z Říčan byl r. 1501. hejtmanem na hradě a zakoupil si v městě dům č. 41. na dolní podsíni od Anny Chmelíkové za 15 kop míšenských grošů.

*) Kn. bílá I. 440. **) Kn. III. IV. a F. X. ***) Tamže XXI.

Adam Jan Semilský ze Semil, jenž byl v letech 1556.—1571. úředníkem na Náchodě, koupil r. 1566. po † Janovi Jelínkovi z Koldína dům na krajském předměstí čís. 207 a louku na hamrech a r. 1570 dvůr od Jana Hampulce na Kladském předměstí a jiný dvůr v Bělovci. Byl velice zámožným.*)

Jan starší Sendražský ze Sendražic koupil si r. 1514. zde dům od Burjana tesaře za 60 kop míšenských grošů.

Vaněk Starkovský z blízké tvrze Starkovské koupil si r. 1478. dvůr pod Bučkem proti mlýnu (č. 94) od sirotků Štěrbovských a r. 1480. louku od Šarhána. Dvůr ten dlouho „Starkovským" slul.

Jan a Zděslav Straka ze Studnic a syn Janův Petr, seděním na blízké tvrzi v Studnicích, půjčovali v Náchodě peníze a kupovali statky vezdejší. Když nemohli měšťané platiti, prodali jim Strakové dům, roli, louku.**)

Šimon Sudlice ze Žernova pocházel z našeho blízkého Žernova, kde měl svoji tvrz. V letech 1475—1494 byl purkrabím hradním. R. 1475 a 1480 koupil si zde role a měl zde svůj „haltéř" a roku 1493 dům v pražské ulici č. 64, po něm později Sudlicovský zvaný. Psával se rád „soused Náchodský".

Jan st. Špetle z Janovic koupil si zde r. 1544 dům za 40 kop míš.***)

*) Kn. IV. XVI.—XVII. a kn. V. 44. **) Kn. V. 64 a 95. ***) Kn. III. E. XXI.

Mikuláš Štán z Hartnštorfu byl pánem ve Vysokově a r. 1552 též pánem některých pozemků v Náchodě.*)

Tamchynové z Doubravice, příbuzní se Slánskými z Doubravice, od 1448—1581 v Náchodě byli usazeni. Z nich jmenujeme: Jana Tamchynu, panoše, Hanuše Tamchynu, Žofii Tamchynovou roz. z Bibrů, jíž patřil dům č. 64 u hradecké brány.**)

Třebešovští z Chlen přišli sem ze vsi Chlen u Kostelce n. Orlicí a měli zde jako Tamchynové mnohé statky. R. 1526 připomíná se Albrecht Třebešovský z Chlen, jemuž patřil „dům na rynku" čís. 23. se zahradou a loukou za 132 kopy míš. grošů koupený. R. 1545 koupil si pan Albrecht svobodnický dvůr na Babím č. 1. a psával se odtud „z Chlen a na Babím".***)

Janek ze Trtic, urozený panoše z blízké tvrzky Trtické, obdržel roku 1451 od pana Koldy „dům podle rychty" (č. 61), zajisté za služby lupičské.

Eliška Turská z Dřevěnice koupila zde r. 1557 od sirotka Jana neboha Pavla mlynáře pod Bučkem (čís. 92) domeček za 90 kop míš. grošů. Tam seděla paní Eliška do r. 1569.†)

Prokop z Upoměšic byl r. 1505 „bytem" v Náchodě v městě u Jana Cidliny.

Johanka Zvířetická z Vatymberka koupila r. 1534 u Matěje Šteffka dvůr (č. 205) na předměstí krajském s rolí a loukou v Bražci za 110 kop míš. grošů.

*) Tamže M. X. **) Kn. V. 46. ***) Kn. III. G. IV. a J. VI. †) Tamže M. XII.

Pavel z Vysoké a v Plotištích prodal r. 1530 statek Starkovský č. 94 (pod Buckem) za 130 kop míš. grošů.*)

Ludmila Vildenšteinová z Doubravice, paní urozená, měla zde r. 1597 dům v ulici.**)

Majdalena ze Čbánova měla tu r. 1526 louku, již však prodala Zdeňkovi Bošinskému za 30 kop míš. grošů.

Ze Žampachu. Páni ti, spřízněni jsouce s pány Koldy, používali a zneužívali moci svých pánův a obohacovali se na všech stranách. Pomáhali Koldům loupiti. Jmenujeme: Mikše, Kokumena, Mikše Hložka, Jana a Vojslava ze Žampachu. Již roku 1458 měl „urozený muž" Myslav ze Žampachu zde svoji louku a kusy role Olbramovské (u M. Poříčí).

Felici Tancredo, opět cizinec z Vlach, který s vojaky piccolominovými sem se dostal a r. 1643 dům v ulici za 15 zl. rén. si koupil, však s tou podmínkou, „že se zamluvil, že všecky contribuce a jiné poplatky na tom domě od sebe odbývá a nic z nich neujímá potud, pokudž toho domu v držení bude." Psal se urozeným a statečným rytířem, kapitánem a komandantem zámku a pevnosti Náchodské.***)

Alexandr bona corsi, opět šlechtic vlašský z Benátek. Usadil se zde r. 1649 a byl hejtmanem nad praporem pěchoty nařízeným. Koupil si r. 1649 dům hostinský „na dolejším podsíni" (č. 43), jejž byl r. 1646 měl Viktor Manfrodini.†)

*) Kn. II. L. 4. **) Kn. V. 360. ***) Kn. bílá l. 601. †) Kn. bílá l. 244.

Michal Kalabrosy, urozený pán, též Vlach a voják, koupil si r. 1645 dům a grunt v Starém městě (č. 15.) za 450 kop m. gr., opustil jej však, jsa syt placení stálých válečných kontribucí.*) Zajisté dosti šlechty v tehdejším malém městě!

Měšťané erbovní.

Zámožní a ve službách panských se nalézající měšťané a jich synkové snažili se, aby prostý svůj stav měšťanský povznesli a jakýmisi takýmisi „šlechtici" se stali. Snaha ta byla zejména v XVI. a XVII. století všeobecná, avšak jen málo kterým se vyplnila. Dostali erb a přídomek, ale nebyli ani „rytíři", ani „pány", nýbrž toliko „měšťany erbovními". V Náchodě byli tito erbovní měšťané:

Florian Brodský z Neydorfu, pocházející z rodiny soukenické, z Brodu Č. sem přišlé. Otci jeho patřil r. 1585 dům č. 149 proti kutlofu. Odbyv studia, vstoupil do služeb Smiřických, stal se jich úředníkem ve Škvorci a požíval neobmezené důvěry. Jich přičiněním obdržel asi r. 1613 erb a přídomek německý „z Neydorfu" dle Nové vsi na býv. panství Kosteleckém na Č. lesy. Dům svůj v Náchodě prodal r. 1613 Šalomounovi Kynclovi, pernikáři, za 480 kop míš. (576 zl.)**)

Jan Horák z Vršova. Kdy asi „urozený pan Horák" k erbu svému přišel, nevíme. Matka jeho Kateřina byla r. 1657 sousedkou náchodskou na předm. horském, a syn Jan měl dům na kraj.

*) Kn. bílá I. 618.
**) Tamže 375, 392, 3, 401 a 402.

předměstí, jejž prodal r. 1657 své máteři. V zápisu o dům píše se „urozený pán Jan Horák z Vršova". Zápis jest tak pošramocen, že nemožno více se dopátrati.*)

Jan Hubka z Luhu a z Lindova. Rodina Hubkův patřila k nejbohatším rodinám zdejším. Jí patřil dvorec na horním předm., dnes č. 199. I tato rodina snažila se, aby nabyla erbu, ale pokud nám známo, nenabyla ho právně a proto překvapuje nás zpráva z r. 1548. Téhož roku zemřel totiž Jiřík Hubka, a syn jeho Jan, tehdy na Mělníku, zaslal sem kvitanci své manželky Anny „z Chrastu a v Mělníce", kterou své věno svatební, půl druhého sta kop gr. miš., jež jí byl zemřelý otec Jiřík Hubka vedle smluv svatebních slíbil, avšak posud nesplnil, mocí tohoto listu dává a postupuje „panu Janovi Hubkovi z Luhu a z Lindova, manželu svému k zisku a k ztrátě . . ." Na kvitanci podepsáni jsou jako svědci: Vít Vodochovský z Vodochod. úředník a Hron Divický z Divic, rychtář v Mělníce n. Lab. Kdo manželku Jana Hubky oprávnil dáti svému panu manželi dvojnásobný přídomek, pověděti neumíme; snad sama, jsouc rodem „z Chrastu".**)

Jelínkové z Koldína byli příbuzni s Mazánky z Koldína a vyskytují se již r. 1545 se svým erbem a přídomkem. K erbu dopomohl rodině nepochybně Jan Jelínek, který byl úředníkem hradním. Jim patřil dům se zahradou a stodolou č. 207 na krajském předměstí.***)

*) Kniha V. 429 a 430. **) Kn. III. H. VI. a VII.
***) Kn. VI. 27.

Kostelečtí ze Sládova. Viz část „Proslavení rodáci náchodští.“

Jiřík Kvek z Dobré mysli. Erbovník ten připomíná se r. 1606 a byl váženým měštěnínem zdejším. Často býval ubrmanem a přísežným.*)

Mazánkové z Koldína, příbuzní s Jelínky z Koldína, pocházeli z rodiny řeznické, již r. 1464. připomínané. Jim patřil též dvůr Plhovský. První, kdož užíval erbu i přídomku, byl Matouš Mazánek r. 1555 Přídomek vztahuje se k vesnici Koldínu u Kostelce n. Orl., již byl Kolda založil.

Jan Mysletický z Mysletína byl erbovním měšťanem v Jaroměři a měl i zde své statky, jichž nabyl svojí manželkou Dorotou Šteffkovou. Patřil mu dům se zahradou č. 98. pod Bučkem r. 1604.**)

Vácslav Průša Náchodský z Rytteršperku připomíná se r. 1640. K erbu dopomohl si na zámku, kde býval hejtmanem. „Na dolejším podsíní“ měl dům (č. 40) vedle p. Říčanského.***)

Špátové z Freudemberku přijali také německý přídomek. Václav Špáta byl r. 1580 majitelem velkého domu u brány hradecké č. 63. a sousedního 64., jejž koupil od pí. Žofie Tamchynové. Tehdy ještě nebyl erbovníkem. Tohoto nabyl kdysi před r. 1630, uváděje se tehdy neprávem ovšem mezi „urozenými pány z rytířstva“ Kapříkem z Lesonic a Janem ml. Kosteleckým ze Sládova, též „nerytířem“. R. 1630 byl „regentem“ panství zdejšího.†) Památní deska, již byl v domě svém zasaditi dal, posud v témž domě se nalézá.

*) Manual rychtář. XVII. 36. 183. **) Kn. bílá I. 181. ***) Tamže 189 a 505—6. †) Kn. V. 20. 46.

Šteffkové z Koloděj. Stará tato rodina patricijská objevuje se v Náchodě již v XV. stol. Byla velice zámožna. Viz „Proslavení rodáci —." Jim patřil r. 1582 též dvůr mazánkovský na Plhově, jejž r. 1582 koupil Jan Šteffek od Jana, syna Kašparova, krejčího, za 634 kopy miš. gr. (760 zl.) Po Kašparovi sluje posud kopec „Kašparák" za nádražím. Ze Šteffků vynikli bratří Matěj a Tobyáš, kteří byli vychovately v domě Smiřických a kteří pomocí jich domohli se erbovnictví. R. 1593. dne 12. února byli oba bratři majestátem do erbovnictví povýšeni a směli se psáti z Koloděj, dle tvrze u Říčan se nalézající a Smiřickým patřící.*)

Proslavení rodáci Náchodští.

Nejen památkami historickými a uměleckými, ale též vynikajícími muži, kteří nejen rodné své město, ale i veškeru vlasť naši proslavili, honositi se může Náchod. Z mužů proslavených zaznamenáni buďtež zde tito:

František Hendrich Bernard z Bubna, syn pana Albrechta Šťastného (Felixa) z Bubna a na Starém městě a paní Johanky Benigny roz. Kapříkové z Lesonic, vstoupiv do vojska císařského, táhl proti Turkům a súčastnil se roku 1683 statně dobývání Budína. Při útoku na Budín byl smrtelně raněn a brzy ranám svým podlehl.

Jan Kostelecký ze Sládova, syn Jiříka Holého, který sem roku 1500 z Kostelce nad Černými lesy přišel a proto později Kosteleckým se

*) Kn. VII. 115 a, 6.

psal. Jan Holý-Kostelecký byl r. 1594 vůdcem žoldnéřů náchodských, které pán Albrecht Václav Smiřický ze Smiřic a na Náchodě (1593—1614) císaři Rudolfovi II. ku pomoci proti Turkům poslal a kteří u Znojma se shromáždili. Vytáhlo tehdy z Čech 22.000 pěších a 2000 jízdných, jež vedl Petr Vok z Rožmberka do Uher. Na výpravě té statně si Kostelecký počínal, ač dosti byl podezříván a proto povýšen byl za měšťana erbovního a udělen mu přídomek ze Sládova. V letech 1606—7 zastával úřad purkmistrovký a r. 1626 vymohl, že Náchod nedostal posádky, jelikož v městě byla bída veliká. Pro různé příčiny upadl v nemilosť u paní Magdaleny Trčkové, která jej, zboží náchodské roku 1623 koupivši, ze všech svých gruntů do šesti neděl vypověděla. Jemu patřil nárožní dům č. 65 na náměstí.

Tobyáš Šteffek z Koloděj, muž nad jiné doby své učený, byl majestátem císaře Rudolfa II. 12. února r. 1593 povýšen za měšťana erbovního s přídomkem z Koloděj. Později stal se regentem všech panství pánů Smiřických, byl od roku 1612 defensorem konsistoře pod obojí a akademie Karlovy a od r. 1618 defensorem stavu městského. Byl sťat dne 21. června 1621 na děsném popravišti staroměstském v Praze. Otec jeho byl Štěpán Šteffek, měštěnín Náchodský, jenž r. 1562 zemřel.

I synové Tobyášovi: Štěpán a Tobyáš vynikali učeností a statečností. Štěpán stal se mistrem svobodných umění a později též doktorem lékařství a žil do r. 1627 v Praze, již však téhož roku pro své náboženství opustiti musil. Odebral se do Perny v Sasích, kdež bylo středisko vypovězených Čechů,

jimž vědou svojí pomáhal. Zesnul r. 1634. Tobyáš přestoupil do služeb knížat z Anhaltu (1640—1650), jimž věrně sloužil. Ku prosbě těchto knížat povýšil Ferdinand III. pana Tobyáše Šteffka roku 1646 do stavu šlechtického, potvrdil a rozmnožil dědičný jeho erb i přídomek z Koloděj.

Náhled některých historikův, jakoby náš Tobyáš Šteffek starší pocházel z patricijské rodiny pražské, na omylu se zakládá. Rodilým Pražanem byl syn jeho Tobyáš ml. (Anhaltský).

Antonín Strnad, proslavený mathematik, hvězdář a spisovatel, narodil se v Náchodě 10. srpna 1749., studoval v Hradci Králové, stal se jezuitou a po zrušení řádu roku 1773 vstoupil do stavu světského. R. 1774 stal se adjunktem při hvězdárně v Praze, r. 1778 professorem a 1781 představeným hvězdárny. Dle jeho rady a návodu provedena r. 1787 oprava staročeského, vzácného orloje na radnici Staroměstské v Praze, r. 1792 jmenován děkanem, 1795 rektorem při universitě pražské a čestným měšťanem král. Prahy. Zemřel 23. září r. 1799 v Sazené u Velvar, kam se byl odebral, aby seslabené zdraví sesílil. Odpočívá na hřbitově Chřínském. S Kateřinou Marsanovou, již byl r. 1784 za manželku pojal, měl 4 dítky.

O něm píše *) náš Rybička: Strnad byl muž vysoce učený, osvícený, opravdově nábožný, ve vykonávání svých povinností neunavitelný, rázný a vlasti i řeči mateřské upřímně milovný a tudíž doma i vně vážený a na slovo braný. Byl

*) Slovník naučný VIII. 1073.

členem rozličných spolkův učených, jako meteorologického spolku mannheimského, pražské a lipské společnosti hospodářské, král. české učené společnosti, jejímž byl sekretářem a j. v. O jeho vzdělanosti a pilnosti dávají svědectví hojné práce literární, jež jednak o sobě, jednak v časopisech rozličných u veřejnosť podal.

Připomenouti dlužno, že Strnad na některých svých spisech, jako na „Stoletém Kalendáři", vydaném na spůsob Kryštofa z Helviku v Praze r. 1793, píše se s chloubou „sousedem Náchodským a měštěnínem Pražským." Strnad byl též učitelem Jungmannovým.

Josef Fr. Hurdálek, nad jiné osvícený a pravé svobody milovný biskup litoměřický, narodil se v Náchodě 6. listopadu 1746, na kněžství vysvěcen r. 1771 v Praze, 1777 ceremonářem biskupa kralové-hradeckého, 1779 radou konsistorním, 1780 děkanem v N. Městě n. M., pak rektorem gen. semináře v Praze, 1794 děkanem kapitoly litoměřické a r. 1815. biskupem litoměřickým. Přímá a lidumilná povaha Hurdálkova nelíbila se mnohým z bývalých jeho přátel a proto jali se jej osočovati na místech rozhodných a konečně i u papeže. Hurdálek nechtěje se svými nepřátely pouštěti se v nevděčný boj a obdržev pokyn s míst rozhodujících, vzdal se r. 1822. důstojnosti biskupské a odebral se do Prahy, do kruhu svých učených přátel, kdež dne 27. m. prosince 1833 zemřel.

Tělesné ostatky velkého tohoto biskupa a trpitele pochovány byly na hřbitově košířském u Prahy,

odkud přičiněním P. Josefa Šrůtka, kanovníka královéhradeckého a rodáka a příbuzného zvěčnělého biskupa, dne 8. září 1890. do Náchoda převezeny a zde s velkou slávou v kostele sv. Jana Křtitele na Starém Městě blíže oltáře hlavního zazděny byly, kde po trampotách časných klidně odpočívají. Kdo by o něm více dočísti se chtěl, toho poukazujeme ku „Slovníku Nauč." D. III. str. 982.

Josef Antonín Šrůtek, sídelní kanovník, inf. arcijáhen a spisovatel, v Hradci Králové. Týž narodil se v Náchodě 2. září 1822., studoval v Broumově a v Praze a theologii v Hradci Králové, kdež byl dne 25. července 1846. na kněžství vysvěcen. R. 1849. byl redaktorem „Polabského Slovana" a od r. 1851 paedag. časopisu „Školník". R. 1860. založil „Dědictví Maličkých", jemuž velice dobře se daří a jehož redaktorem jest stále. Kanovník Šrůtek jest též čestným měšťanem náchodským. Jelikož posud mezi námi žije, nebylo by vhodno, abychom o jeho působení se rozepisovali. Poukazujeme ve příčině té ku „Slov. Nauč." D. IX. 129.

Máť Náchod zajisté více proslavených mužů, než kterékoliv jiné město a mohlo by míti již svůj pantheon. — Mužové tito buďtež vzorem ostatním rodákům náchodským, neboť jen ve vědě a umění, města i národa sláva i spasení.

Děkanský kostel sv. Vavřince.

Kostel sv. Vavřince, dříve farní, nyní děkanský, zdvihá se uprostřed náměstí a pochází z r. 1310., kdy kostel sv. Jana Křtitele v Starém městě přestal býti farním. Z původní stavby, v pěkném gotickém

slohu provedené, zachovalo se nám úplně toliko presbyterium s pěknou klenbou a ostře vystupujícími, na různých hlavicích spočívajícími žebrami. V lodi chrámové, jak ji dnes spatřujeme, zachovalo se nám toliko zdivo spodní z doby původní, klenba však pochází z roku 1570, kdy vládla Náchodem zbožná paní Hedvika Hazmburská, babička Albrechta z Valdštýna. Od ní pochází též oratorium městské a kůr, na pěkných, štíhlých sloupcích pískovcových vyzdvižený, s prostrannými ambity. Sloupy takové i při vchodu na oratoř dříve se nalézaly. Tam, kde dnes sakristie, bývala někdy hrobka Smiřických, později Piccolominců.

Mimo pět oltářů a to hlavní oltář sv. Vavřince, a vedlejší oltáře: sv. Jana Nep. pod oratoří zámeckou, sv. Anny pod oratoří městskou, Panny Marie a sv. Antonína Pad., nalézáme zde tyto památky: Krásný stříbrný a pozlacený kalich z roku 1567, dále krásnou gotickou mřížku při výklenku u strany evang. při hlavním oltáři, pěkný náhrobek rodiny Smiřických od Albrechta Smiřického z r. 1614 při straně epištoly s Kristem a s klečícími pány Smiřickými, Albrechtem a Vácslavem a s těmito nápisy: „Vím zajisté, že vykupitel můj živ jest a že v poslední den z země vstáti mám a zase oblečen budu koží mou a v těle mém uzřím Boha mého, kteréhož uzřím já sám, oči mé spatří a ne jiné. Job. 19. Cap. Leta 1566. v pátek den sv. Mikuláše urozený pán, pan Albrecht Smiřický, syn téhož pána urozený pán, pan Vácslav Smiřický z Smiřic, na Náchodě a Škvorci v úterý den svatého Vavřince leta 1593 běh života prostředkem smrti

časné dokonavše, těla jich tuto v Pánu odpočívají a blahoslaveného vzkříšení očekávají." Pod křížem: „Synové pána Albrechta: Zikmund umřel l. 1558, Jaroslav umřel l. 1570, Albrecht umřel l. 1567."

Pod tímto nápisem vytesány jsou 4 znaky s písmenami A. S. Z. S. 1566 (Albrecht Smiř. z Sm.), H. S. Z. H. 1592 (Hedvika Sm. z Hazmburku), W. S. Z. S. 1593 (Václ. Smiř. z S.) a D. S. Z. S. S. (Dorota Sm. z Šternberku)." Škoda, že náhrobek ten zřízením oratoria městského roku 1850 byl poškozen.

Při oltáři sv. Anny stojí památná křtitelnice cínová z roku 1503, litá v Hoře Kutné u zvonaře Ptáčka.

U oltáře sv. Antonína zvonek ministrantův z r. 1776 a čtyři památné svícny ze zvonoviny, z nichž dva mají nápis: „Mikuláš Kord, Kateřina Borůvková 1641." Druhé dva mají nápis tento: „Diese zwei Leichter sein verehret worden von dem Fendrich Jacob Beltram Mufferin den 19. Feber 1650." — Týž Mufferin, rodem Vlach, byl při vojsku piccolominském a žil na zámku. Na oltáři sv. Anny jsou též od něho dva svícny, avšak mají letopočet 25. května 1651. Nad vchodem do kostela zasazena jest deska se znakem Smiřických a z Hazmburku a v ní vyryt nápis: „Albrecht Smiřický ze Smiřic na Náchodě. Hedviga z Hasenburku na Náchodě." Při kostele spatřujeme dvě věže: silnější (Adam) a slabší (Eva) s dřevěnými podsebitími, v nichž zavěšeny jsou zvony s hrubými, velkými, šindelem krytými báněmi; nad nimi lucerny, báně menší a makovice s praporky. Zvony, jichž jsou na velké věži 2 a na malé

4, ulity byly všecky po hrozném požáru r. 1663 a mají nápisy latinské a německé.

Největší zvon „Maria“ má na straně hlavní obraz Kristův na kříži, vedle něhož stojí Panna Maria a sv. Josef. Nad nimi nápis: „Sancta Maria consecrata“. Kolem zvonu: „Omnis spiritus laudet Dominum halleluja. A fulgure, igne et tempestate libera nos domine Jesu Christe. Anno 1663 den 17. Mai“. Dole nápis: „Zur Zeit da der ehrwürdige Herr Gottfried Capaun von Swoykow dechant war.“

Na druhé straně znak piccolominský a kolem nápis: „Maria Benigna, verwitibte Furstin Piccolomini de Arragona, geborne Herzogin zu Sachsen“ a uprostřed nápis:

„Ich schmelzte als die Stadt Nachodt in Fewer verbrandt, Welch's von der losen rot der juden Herentstand: das ich nun kann Zu Gottes ehren widerklingen, lies mich in diesen Stand eine Furstin wiederbringen.“

Na dolejší části zvonu: „Ich ruff mit meinem Klang zu sagen Gott dem Herrn Danck und lock das Volk zu Gottes Wort, das zeigt an des Himmels Pfort. Erinnere auch zu aller Zeit die Menschen ihrer Sterblichkeit. Fudit Martinus Schroetter Nachodensis.“ Na zvon ten dává se při vypuknutí požáru poplašné znamení (šturmuje se). K srdci téhož zvonu vede totiž řetěz, který zavěšen jest dole na velké věži při straně presbyteria a k němuž volný jest přístup.

Na druhém zvonu „Oktaviovu“ vidíme uprostřed tentýž obraz jako na prvém a letopočet 1663 a nad tím nápis: S. Octavius consecrata. Nahoře kolem

zvonu: „Domine ad te clamo, propera ad me percipe vocem meam cum te invocavero. Si Deus pro nobis, quis contra nos K. Psal. 141." Vzadu: „Zur Zeit" atd. jako na velkém zvonu Maria. Dole pak: „Ach Herr las unser Stimme Schall zu dir im Himmel dringen, da heilig, heilig ohne Zahl die Engelscharen singen — sei unser Hulff, Heil, Schutz und Hort, Behutt Leib, Seel und Leben von aller Unfall hie und dort, so soll dein Lob, erbeben. Martin Schroetter me fecit."

Na malé věži: Umíráček z r. 1703 s nápisem: „Vetero Praga fusa ab Antonio Schönfeld." Na druhé straně znak piccolominský a kolovratský. Druhý zvon, nejmenší, s tímto nápisem: „Ulitý roku 1646 a přelitý skrze dobrodinci Náchodské l. P. 1851." V zadu kříž. Třetí zvon se sv. Janem Křtitelem a tímto nápisem: „Za děkana Jana Šlaufa ulyt w Praze od Karla Belmanna l. P. 1824." V zadu Panna Maria s Ježíškem, kříž držícím. Čtvrtý zvon, poledník se sv. Vavřincem a Viktorinem. Pod prvním svatým nápis: „Sancte Laurenty ora pro nobis" a pod druhým: „S. Victorini ora pro nobis. Johann B. Mellack hat mich in Brinn gegossen." A dole: „Memento Domine servi ti P. Georgy Quil. Gedliczka, decani Lytomišlensis." Nahoře: „In honorem S. Victorini episc. et M. pro ecclesia S. Laurenty in Náchod A. 1693." Zvon ten jest nejlépe pracován a má pěkné ornamenty.

Stálými přístavbami byl a jest kostel velice znešvařen, a jelikož i prostorou svou pro nynější velikou kolaturu nestačí, jest nanejvýš třeba, aby jinou svatyní byl nahražen.

Tou příčinou zřídil se zde r. 1891. spolek pro vystavění nového chrámu Páně, jemuž mnoho zdaru přejeme! Kéž by již dnes vládl takovým kapitálem, aby co nejdříve ku stavbě nové svatyně přikročiti se mohlo.

Kostel sv. Jana Křtitele v Starém Městě.

Starobylý tento kostelíček, jenž býval až do r. 1310. farním náchodským, jest nyní kostelem hřbitovním. Jsa vystavěn původně ve slohu románském, svědčí, že vyzdvižen byl asi ve XII. století a to některým pánem hradním, sídlem na Homolce, jenž jej i hojnými pozemky nadal, které však obec náchodská, převzavši v dobách husitských patronát nad kostely a školou, nejprvé pronajímala a pak od r. 1601. odprodala, aby za peníze stržené spláceti mohla dluh za statek Slánský, v hrabství kladském téhož roku zakoupený.

Původní kostel byl velice pevný. Obnášejíť původní zdi jeho 18 dm. šířky a byl o 1 m. nižší, jak nosiče ve zdech na straně oltářní zvenči dokazují. Roku 1441 byl kostel zároveň s městem vypálen a částečně pobořen. Konečné upravení jeho stalo se r. 1501., jak svědčil nápis ještě r. 1870 nad vchodem chrámovým se nalézající. Původní socha sv. Jana Křtitele v životní velikosti, která stávala někdy na hlavním oltáři, jest uložena na půdě kostelní. Jest to slušná sochařská práce. Vedle ní odpočívá socha sv. Vavřince z kostela děkanského. I ta byla s hlavního oltáře děkanského odstraněna a obrazem nahražena.

Mimo hlavní oltář nalézají se zde ještě dva postranní oltáře: Panny Marie a sv. Jana Nep.

Ve zdi u oltáře hlavního a to při straně epištolní uloženy jsou ostatky † biskupa litoměřického Josefa Hurdálka, o němž prvé již jsme pojednali.

Ve zdech vnějších zasazeny jsou starobylé památníky, z nichž povšimnutí zasluhuje vysoký, z pískovce zhotovený památník Jiří Pyrenaea Žateckého, děkana pod obojí v Náchodě, jenž r. 1606 byl zemřel. Pomník zasazen jest ve zdi blíže vchodu chrámového, při samé cestě a zdoben jest velikým, vytesaným kalichem s hostií a českým a latinským nápisem. Na protější, severní straně jest pomník dcery jeho paní Markéty, provdané za Martina Bílka, patricia náchodského z r. 1624. Mimo to jsou zde pomníky r. 1866 v bitvě dne 27. června u Náchoda padlých aneb v nemocnicích zemřelých, raněných vojínů.

Blíže † děkana Žateckého u zdi kostelní odpočívá český archeolog Frt. Aleš Heber, který konaje v Náchodě studia archeolog.-historická, v hostinci na náměstí č. 66. dne 29. června 1849 zemřel; dále † děkan Jos. Regner, o město a krajinu vysoce zasloužilý. Mezi Vysokovem a Starým Městem, dále na Brance a Václavicích nalézají se hroby vojínův, v bitvě na Brance a u Vysokova padlých.

Zajímavá jest pověsť o kostele staroměstském mezi lidem kolující. Jsou prý v něm kdesi zazděny dvě zlaté cihly, které však teprvé tenkráte se najdou, až kostel úplně schudne a nebude nikoho, kdoby se ho ujal. Tenkráte najde prý spravedlivý člověk cihly ty a za ně bude kostelu pomoženo.

Václavice.

Kostel sv. Michala.

Na místě kostela sv. Michala a sadů nynějších rozkládala se do r. 1708 louka špitálská, jíž téhož roku zakoupil tehdejší purkmistr Frant. Jedlička se svojí manželkou Annou, aby na její místě postavili kostel a zřídili hřbitov. Již r. 1709 došlo povolení ku zřízení hřbitova, který pak dne 3. prosince 1709 byl vysvěcen. Hůř dařilo se stavbě kostela, jelikož nebylo potřebných peněz po ruce. Teprvé přispěním různých dobrodinců podařilo se zakladateli, že byl kostel sv. Michala r. 1716 dostavěn a dne 11. října téhož roku vysvěcen. Na vížce zavěšeny dva zvonky, z nichž jeden daroval zakladatel Frant. Jedlička. Druhý zvonek dán později do kostela sv. Jana Kř. na St. městě.

V témž chrámu Páně obětoval dne 29. září 1771 první mši sv. kněz Josef Hurdálek, později biskup litoměřický. R. 1791 za císaře Josefa II. byl kostel zrušen, dne 11. dubna uzavřen a r. 1792 i se hřbitovem ve veřejné dražbě sousedu Vavřincovi Bílovi za 600 zl. prodán a týž daroval jej téhož ještě roku obci náchodské, s tou však podmínkou, aby tento chrám Páně jen ku bohoslužbám se upotřeboval; kdyby však k něčemu jinému měl používán býti, pozbývá darování ihned své platnosti a kostel i hřbitov připadne dárci neb jeho dědicům.

Když r. 1815 ležel v městě 6. prapor myslivců, uložen byl v kostele prach střelný a tu stalo se, že v blízké stodole Jos. Hejzlara vypukl 24. dubna večer oheň a že jiskry lítaly až na střechu kostelní a hrozily skladiště prachu zapáliti. Z toho povstal tak veliký strach, že nikdo ze sousedův neodvážil

se hasiti, aby výbuchem prachu nepřišel o život. Druhého dne byl prach převezen do kaple plhovské a byla stráž vojenská k ní postavena.

Po dlouhém vyjednávání byl konečně kostel bohoslužbám opět odevzdán a i na hřbitově počalo se pochovávati, ale kostel, nemaje žádného jmění, pustl, až r. 1846 přičiněním horlivého děkana P. J. Regnera byl tak opraven, že svatyní Páně opět státi se mohl. Roku 1856 byl hřbitov zrušen a r. 1872 počali žáci škol obecných a měšťanských choditi v neděli a ve svátek sem na služby boží. Od té doby kostel stále více se zveleboval, až r. 1875 obcí náchodskou důkladně byl opraven. Vížka báňovitá, nevkusná, byla odstraněna a štíhlou, vkusnou nahražena a druhým zvonkem, jímž až do r. 1848 s věže radnice konšelé k zasedání se svolávali, opatřena. Na místě hřbitova založeny byly později pěkné sady městské, které, ač malé, jsou ozdobou kostela tohoto i města.

Kaplička Plhovská.

Nad předměstím plhovským malebně vypíná se na kopci, „Hrobka“ zvaném, kaplička, lemovaná v pozadí bujnými lesními stromy a zasvěcená „Zvěstování Matky Boží“. Vznik posvátného místa tohoto hledati dlužno již v letech 1680., kdy lidé v Náchodě četně zmírali a i na „Hrobce“ pochováváni byli. Uprostřed tohoto hřbitova postavil tehdejší majitel plhovského dvora Jan Tomáš Průša dřevěný sloup s obrazem Panny Marie. k němuž zbožný lid putovati se jal. Zejména putovali sem lidé r. 1695.,

kdy nastala v Čechách a tudíž i v Náchodě velká neúroda, za níž brzy dostavil se hlad, a s ním opět zmírání.

Když roku 1716. kostel sv. Michala dostavěn a požehnán byl, vznikla v tehdejším kapelníku zámeckém Mikulášovi Josefů, pocházejícím z České Skalice, myšlénka, postaviti též na „Hrobce“, kde se mu velice zalíbilo, kapličku a myšlénku svoji r. 1717. také uskutečnil, vyzdvihnuv na místě dřevěného sloupu svým vlastním nákladem kapličku kamennou, k níž i potřebnou jistinu na vydržování její do budoucnosti opatřil. Na podzim r. 1718. byla kaplička administrátorem děkanství zdejšího Karlem Danyelem Matysem slavně posvěcena.

Jelikož místo kolem kaple bylo nesrovnalé, byla r. 1738. před kaplí vystavena zeď a půda urovnána, aby více obecenstva před kaplí shromážditi se mohlo. Kámen této zdi pochází ze staré kovárny zámecké.

Když za císaře Josefa II. kostely a kaple, jichž nutnosť nebyla prokázána, vyzdviženy a zrušeny byly, potkal týž osud též kapličku plhovskou. Dekretem c. kr. gubernia ze dne 29. září 1786. byla kaplička ta zavřena a dne 5. listopadu 1787. Matěji Dydákovi, primátorovi zdejšímu, za 46 zl. veřejně prodána. Zvonek vydražila obec Lipí a chová jej posud ve své kapličce.

Od té doby přecházela kaplička z jedněch rukou do druhých: od Dydáka koupil ji r. 1791. Josef Hejzlar, mydlář a návladní městský, po něm zdědila ji jeho dcera Anna, provdaná za Hynka Böhma, mydláře zdejšího, a po smrti manželů těchto připadla dětem jejich, které vědouce, že občanstvo náchodské

přeje si, aby kaple plhovská opět službám božím byla věnována, darovali r. 1832 kapli tu, kdyby povolení ke konání služeb Božích v ní se třeba i nedocílilo, měšťanům Náchodským. Ti pak zasazovali se všemožně o znovuzřízení kapličky a po dlouhých a trnitých cestách dosáhli konečně svého účelu. Gubernialním dekretem ze dne 18. března 1834 směla kaplička opět otevřena a úkolu svému opět odevzdána býti. To stalo se dne 17. srpna 1834, kdy kaplička děkanem Kašparem Lukavským slavně byla vysvěcena.

Na místo zvonku, do Lipí prodaného, zavěšen „zvonek popravní", jímž zvonívalo se na rathouze umíráčkem zločinci, k smrti odsouzenému a na popraviště vedenému.

Pod kaplí, směrem k Plhovu, nalézá se náhrobní deska s tímto srbským nápisem: „Zde ležiť Ragiožij Pavel Nedělkovič, oberlajtnant temu Svarko-Gabanata ze Čna, dne 8. Augusta 1758." Pod náhrobkem tím odpočívá chorvátský nadporučík Nedělkovič, který zde ve válce sedmileté (1756—1763) posádkou ležel a zemřel.*)

Že r. 1815. byl zde uložen prach, o tom v odstavci předešlém vypravujeme.

Sbor Českých bratří.

V mlýnské ulici naproti „Velkému mlýnu" stojí starožitný, dřevěný, poněkud jen podzděný dům č. 184, jemuž lid posud „stará fara" říká. Jest to „Sbor Českých bratří". Čelo domu obráceno jest

*) J. A. Šrůtek „Kaplička Plhovská".

Sbor českých bratří, čili stará fara.

k severu a vchod k východu. Vchod jest jedinký, úzký a nízký, okna v přízemku při východní straně tři a jižní jedno. Ta však pocházejí z doby novější. Okna v patře nejsou, nýbrž jsou tam jen okénka podlouhlá.

V přízemku bývala modlitebna Českých bratří, pak přístének jako šatna a kuchyně.

V poschodí byly ložnice pro přespolní bratry a sestry. Z nich šlo se na pavlač, na západní straně přistavěnou. Na kabřinci, na straně jižní, čteme tento nápis:

„Požehnání budiž domu tomu,
Vystavěl jsem, nevím komu.
Léta Páně 1695“.

Nápis pochází ovšem z doby novější, kdy byl „sbor“ opraven. Za „sborem“ rozkládala se zahrada „bratrská“ se hřbitovem; k níž přiléhala „zahrada židovská“, v níž byl i hřbitov židovský založen.

„Sbor“ bratrský býval původně dvorcem, jejž šlechetná a zbožná Anežka z Janovic, manželka p. Jana Špetle z Prudic a na Žlebích a později též z Janovic r. 1501 za purkmistra Perníčka od urozeného pána Jiříka Latovského z Byšofshajnu za 35 kop grošů českých pro bratry české „k scházení do sboru, k sloužení Pánu Bohu“ byla zakoupila a r. 1505 do knih městských jim zapsati dala. Ve sboru tom potrvali bratří čeští až do r. 1547, kdy Ferdinand I. jednotu bratrskou zrušil. Po jich odchodu daroval „sbor“ pan Zikmund Smiřický ze Smiřic (1544—1548) panu Hanušovi Brodinskému z Brodějovic a týž prodal jej r. 1558 panu Janovi Furtátovi z Letek a týž odkázal jej r. 1560

manželce své Lidmile ze Sendražic, která jej roku 1562 prodala Petrovi Sapákovi a týž roku 1564 Němci Faltovi Meinclovi. Od těch dob přecházel „sbor“ z ruky do ruky, až stal se majetkem Fr. Kimmra, který jej r. 1891 továrníku p. Jak. Pickovi za 6000 zl. prodal.*)

Synagoga.

Nejstarší zprávu o synagoze zdejší, jíž tenkráte židé „škola“ říkávali, nalézáme při r. 1554, avšak jsou to zprávy neurčité. Téhož roku půjčil totiž „kantor židovský“ panu purkmistrovi a pánům 20 kop míš. grošů pro faráře Jana Andělíčka „z víry a z lásky a bez listiny.“**) Kde tehdejší modlitebnice židovská se nalézala, určiti nelze. Bližších zpráv máme o ní již z roku 1577. Tenkráte a to ve čtvrtek před sv. Matoušem evang. a apoštolem Páně obstavil jest při ouřadu města Náchoda Jiřík Kovář z Levína Šalomouna žida Hořovského, který má školu židovskou v městě Náchodě pro dluh 7 kop míš. grošů.***) Byla to tudíž škola, či synagoga soukromá, t. j. israelité shromažďovali se v soukromém bytu, v němž modlitby své konávali. R. 1560 byl při škole Josef „kantor“.

Své vlastní synagogy však měli židé náchodšti před r. 1596. V pondělí téhož roku po památce na víru obrácení sv. Pavla Izák žid, soused, s Annou manželkou svou prodali místo v zahradě své a při domě svém (čís. 9. židovská ulice) židům náchod-

*) Kniha VII. F. III. b. a. XIX. **) Kniha VII 30. b. ***) Kniha VI. 89.

ským kus místa k nově postavené škole za 15 kop míš. grošů a vymínili si ve škole dvě místa. Od těch dob stojí synagoga v těchže místech, kde ji dnes nalézáme. Památností zvláštních synagoga nemá.

Vojenský hřbitov. Bílý kříž.

Kdo navštívíš zámek, neopomeň podívati se též na hřbitov vojenský, k zámku patřící a delším, překrásným stromořadím lipovým, jímž pěkná cesta od Kramolny vede, spojený. Stromořadí to založil v 18. století vévoda Kurlandský a kdo viděl v Berlíně třídu „pod lipami“, dozná, že alej tato aleji berlínské velice jest sice podobna, avšak naše že jest velkolepější, skvostnější, bujnější. Na konci její rozkládá se vojenský hřbitov, založený po spůsobě zřícenin kaple gotické, se stejným plotem z červeného pískovce. Hned na dveřích železných, hřbitov chránících, spatřujeme letopočet „1866“, a nad ním vyzlacený nápis „Pokoj Vám“ — zvěstující nám, že stojíme před hřbitovem, na němž odpočívají hrdinní vojínové rakouští i pruští, kteří v bitvách, na mramorové desce v kapli zámecké poznamenaných a prvé již připomenutých, byli poraněni a kteří na zámku v ošetřování zemřeli. V pozadí hřbitova, na němž postaveno bylo mnoho křížů i pomníků, zdvihá se v prve jmenované kapli kamenný, 90 cm. vysoký oltář, na němž mohutný, též kamenný, 2·5 m. vysoký kříž velebně se vypíná. Na přední desce oltáře čteme tento nápis v řeči české i německé: „V spravedlivém boji za císaře a za vlasť osvědčené věrné oddanosti a hrdinné chrabrosti“.

V památné dny bitev ve zdejším okolí hoří po obou stranách oltáře dvě svítilny ze skla červeného, jež pořídití dala a nadací opatřila J. J. princezna Ida ze Schaumburg-Lippe.

Hřbitov ten byl přispěním J. J. pana prince Viléma ze Schaumburg-Lippe a jeho vznešené a dobrotou a lidumilností vynikající choti paní Bathildy, roz. princezny z Anhaltu a jiných dobrodinců zřízen a dne 26. června 1870 slavně posvěcen.

Před vchodem na hřbitov a to po levé straně stojí kříž na hrubém podstavci mezi třemi mohutnými lipami, který od bílého nátěru dostal jméno „kříže bílého". Přední strana podstavce má latinský, levá německý a pravá český nápis, jejž tuto jako zvláštnosť doslovně uvádíme: „Za timto křižem ležegy pochovane zemrzele Wogaczy. Bůch ať gim dá wieczne odpočzinuti Amen." A na kříži napsán jest letopočet 1762., zvěstující nám, kdy kříž ten byl postaven. Z nápisu latinského dovídáme se, že v místech těchto odpočívají vojínové rakouští, kteří ve válce sedmileté v okolí náchodském smrtící zbraní pruskou byli zabiti aneb kteří byli poraněni a na zámku, kde byli ošetřováni, ranám svým podlehli.

Od bílého kříže otevírá se nám přes „Nový Svět", před námi v úpadu se rozkládající, krásná vyhlídka na výběžky hor Orlických, levý břeh Metuje malebně lemujících.

Požáry a povodně. Válečné nájezdy.

Nejstarši památky o nájezdech válečných sahají k r. 1427. Tehdy Slezáci, obelstivše Náchodské

Vojenský hřbitov.

a porazivše je na hlavu, předměstí krajské i horské vydrancovali, zapálili a lidi zmordovali.

Hůře však vedlo se městu r. 1441, dne 17. července, kdy sjednocená vojska krajská pod Jetřichem z Miletínku hradu i města se zmocnila a vše v popel obrátila. A sotva se město poněkud vzpamatovalo, tu „z dopuštění božího r. 1452 čtvrť města shořela jest",*) a r. 1554 hořelo na dolejším podměstí proti velikému mlýnu.**) R. 1570. uhodil blesk do kostela a zapálil jej. Od kostela chytla radnice a mnoho domů.***) Nejkrutější však požár stihl město 17. května 1663. O půl jedné v poledne vyšel oheň u žida Eliáše Březnice mezi branou horskou a synagogou a zachvátil do dvou hodin celé město i s kostelem a věžemi oběma, děkanstvím, radnicí, školou, oběma branami, úhrnem 121 příbytek. Archiv městský jen s velkým namaháním byl zachován. Žid Eliáš byl z Náchoda vypovězen.†) Poslední velký požár řádil zde r. 1835 a podlehlo jemu 8 domů od č. 49. hradební ulice až k poště č. 42. „na dolejším podsíní". I povodně často Náchodu velice škodily. Příčinou byly plhovské rybníky, které nemohouce snésti velký nával vody, se protrhly. Tak bylo r. 1560. Tehdy třikráte velmi veliká povodeň byla tak, „že stodoly a jiná stavení brala a do půl mostu u brány Kladsky byla tak, že skoro do města branou šla". Rybníky Pilný a obecní se strhly a za několik tisíc škody učinily, zvláště den sv. Jana Burjana (26. července). Jiná veliká povodeň

*) Kn. I. l. 1. **) Kn. VI. 32. ***) Schaler XV. 146. Paprocký 255 a Nyvlt. †) Ludvík 225.

stihla město a okolí 25. května, 6. června r. 1872. Trampot válečných zakoušel Náchod stále, vždyť byl baštou království proti cizině a první nárazy z téže ciziny dotkly se vždy jeho. Nejzhoubněji však vedle válek husitských působila válka třicetiletá se svými protireformacemi, persekucemi, nájezdy a průtahy válečnými. Sousedé opouštěli domy, v nichž jen bída a nouze se uhostily. A i ve válkách slezských zle se dařilo, neboť Prusové vtrhli sem, kdy se jim zlíbilo. A jak vedlo se Náchodu roku 1866, toho svědky jsou měšťané, posud žijící. Vedlo se i tenkráte zle.

Školství.

S náhle vzrůstajícím městem vzrůstá i jeho národní a odborné školství. Z nepatrného domku dřevěného (č. 77.) na zámeckém kopci, v němž ve XIV. a XV. století původní škola vedle fary byla umístěna, povstaly v novější době dvě velké budovy a to: dívčí a chlapecká. V prvé jednopatrové nalézá se měšťanská škola dívčí se třemi třídami, čtyrmi učitely a 120 žákyněmi, dále pětitřídná obecná škola se třemi pobočkami, osmi učitely a 460 žákyněmi. Vedle této školy zdvihá se velkolepá dvoupatrová budova školy měšťanské i obecné pro chlapce. Měšťanská škola má třídy tři a pobočku v ročn. I., 6 učitelův, 165 žákův a obecná pět tříd s třemi pobočkami, 8 učitely a 600 žáky. Vedle školy dívčí zřízena byla r. 1881. též škola mateřská, jejíž působení však r. 1892. bylo zastaveno.

Průmysl tkalcovský, stále více a více se zvelebující, vyžadoval též odborné školy tkalcovské, která

zde konečně r. 1881. zřízena byla. R. 1892. dostalo se škole té vzorné budovy na slezském předměstí, v níž čtyři učitelé 40 žáků vyučují. Aby i učňům různých živností poskytnuta byla příležitosť k dalšímu vzdělání, zřízena byla r. 1892. průmyslová a obchodní škola pokračovací se dvěma ročníky, již 110 učňů navštěvuje. Vyučování děje se ve škole měšťanské.

Mimo tyto české ústavy vydržují si israelité zdejší ještě svoji školu něm. se třemi třídami a 75 žáky.

Archiv a musea.

Archiv městský, chovající vzácné rukopisy od XIV. století až na naše doby, nalézá se v městské radnici, kde c. k. okr. soud umístěn. Mezi rukopisnými památkami vyniká „Alexandreis" z XV. století. Na četných listinách i foliantech zříti možno stopy požáru z r. 1663., který zničiv celé město, i drahocenný archiv pohubiti hrozil. Jen s velikým asi namáháním podařilo se tehdy osvícené některé hlavě, že vzácné tyto památky zachránila.

Město má dvě musea a to archeologické a průmyslové. Prvé jest městské a nalézá se v II. patře měšťanské školy chlapecké. Návštěva v letě od 8—12 a od 2—5 hodin. Vstup volný, přihlášky u ředitelstva školy v témže domě v I. patře. Museum založeno bylo r. 1879 spisovatelem „Průvodce" a zahrnuje v sobě velkou sbírku z doby předhistorické, zejména popelnice, osudí, zlaté, bronzové, železné a kamenné památky z hrobů pohanských od Třebechovic, Chloumku, Hololilav, Hoři-

němsi, Jaroměře, Smiřic, Hrádku u Čáslavi, Rataj na Táborsku, Zlonic, Nahořan, Krčína, Sászbereku v Uhrách, z Aegypta atd. Dále zastoupena zde keramika ve velké míře, vykazujíc džbány, vázy, mísy, talíře, koflíky atd. nejrůznějších tvarů a nejrůznějších dob. Ve skříni s cínovým nádobím nalézáme hojnosť téhož nádobí, jako: konvice, kalichy, kon-

vičky, džbány, mísy a talíře, dále zbraně z různých válek: husitské, třicetileté. sedmileté, z r. 1866. a z povstání bosenského, svícny, loučníky, křesadla, zámky, rychtářská práva atd. V jiné skříni překvapují nás drahocenné zlaté a stříbrné čepce, holubinky, karkulky, vínky, pletence, v jiné starobylé šněrovačky, živůtky, kabátce, vyšívané šátky, vesty, pásy atd., v jiné zase starobylé zlaté, stříbrné a železné prsteny, pečetidla, rytiny, stříbrné a zlaté jehelničky

atd. Ve zvláštní skříni umístěna jest sbírka numismatická, obsahující přečetné zlaté, stříbrné, bronzové atd. mince národů starověkých i novověkých. Na stěnách vidíme obrazy Trčků a jiné.

Museum průmyslové, umístěné v nově vystavěné c. k. škole tkalcovské, právě se zřizuje.

Úřady.

V městě nalézají se úřady: I. státní, II. samosprávné a III. duchovní. K c. kr. státním úřadům patří: C. kr. okr. soud, c. kr. berní úřad, c. kr. listovní úřad, c. kr. notářství, c. kr. poštovní a telegrafní úřad na náměstí v č. 42., c. kr. celní úřad při hranici česko-kladské v Bělovci s c. kr. finanční a pohraniční stráží, c. kr. četnictvo a c. kr. cimentní úřad. II. úřady samosprávné: Obecní úřad, okresní zastupitelstvo, místní školní rada, nemocenská pokladna a III. úřad duchovní: děkanský a vikariatní úřad. Mimo tyto úřady jest na zámku administrační úřad veškerého velkostatku.

K úřadům druží se: čtyři zemští advokátové, čtyři lékaři, z nichž jeden jest městským, druhý obvodním, třetí lékařem nemocen. pokladny a čtvrtý lékařem soukromým. Mimo to jest v městě od r. 1892 též okresní zvěrolékař.

Hostince k ubytování a noclehování. Ostatní hostince. Vinárny.

Hostince, v nichž cestující pohodlně se ubytovati a přenocovati mohou, jsou zde tyto: Hostinec „U zlatého beránka“, patřící obci města Náchoda

a nalézající se na severní straně náměstí vedle děkanství. V něm nalézá se 10 pokojů hostinských a 20 postelí. Cena za lože v pokoji do náměstí 1 koruna 60 hal., na zad 1 kor. 30 hal. Odtud spojení omnibusem mezi Náchodem a Čes. Skalicí třikráte denně. Za osobu platí se 90 haléřů.

Hostinec „U zlatého slunce“ na jižní straně náměstí vedle pošty, má 16 pokojů a 30 postelí. Za lože platí se 1 kor. 20 hal. až 2 kor., dle zařízení a položení pokojů do předu neb do zadu. Spojení Náchoda s Čes. Skalicí třikrát denně jako v hostinci „U zlatého beránka“. Cena za jízdu tatáž.

Hostinec „U Letzlů“, též na severní straně náměstí, vedle hostince „U zlatého beránka“. Pokojů 7, postelí 12, cena 1 koruna 20 haléřů—1 kor. 40 hal. V hostinci tom má „Živnostensko-řemeslnická beseda“ své místnosti.

Hostinec „U města Prahy“, na západní straně náměstí, vedle obecního úřadu, má 3 pokoje a 5 postelí. Cena za postel 80 hal. až 1 kor. V hostinci tom nalézají se též místnosti „Měšťanské besedy“.

Hostinec „Italie“ na rohu slezské ulice, jdeme-li od nádraží, se 4 pokoji a 10 postelemi; lože za 40 hal. až 1 kor.

Hostinec „U modrého hroznu“ (Burgetů) na pražském předměstí, který má 2 pokoje a postele v ceně 60 hal. za postel.

Mimo tyto hostince obdrží pp. cestující výbornou stravu a dobré nápoje též v restauraci na nádraží a na zámku.

Vinárny, v nichž jen víno se čepuje, jsou v Náchodě tři: vinárna p. V. Šrůtka ve školské ulici č. 2. a vinárna pana B. Tichého v ulici židovské, naproti masným krámům, kde se též obchod s lahůdkami a jižním ovocem nalézá a vinárna ve třídě Komenského č. 264.

Lékárna a obchod materielní.

Lékárna založena zde roku 1824; a jest dle nejnovějších nařízení zařízena. Nalézá se na náměstí, v nárožním domě č. 18 školské ulice a má název „U zlaté koruny". Vedle lékárny trvá zde od 15. m. července r. 1888 materielní obchod patřící Mag. Pharm. J. Holzbachovi ve slezské ulici. I tento závod jest ve příčině zdravotnictví vzorně opatřen.

Knihkupectví a fotografický ústav.

Pp. cestující upozorňujeme na knihkupectví p. Otty Raimana v pražské ulici č. 30 vedle masných krámů, v němž vedle „Průvodce Náchodem" dostati lze ještě různé fotografické pohledy na Náchod, dále alba města Náchoda a veškery novinky z české literatury.

Blíže knihkupectví Rajmanova v čís. 27. nalézá se fotografický ústav Petra Kolinského, jehož zdařilé práce proslaveny jsou po dalekém okolí nejen vlasti naší, ale i za blízkými hranicemi v cizozemsku. Na vynikající, každým směrem umělecký závod ten pp. cestující upozorňujeme. Druhý fotografický ústav, patřící panu Krouskému, nalézá se na slezském předměstí.

Jiné vynikající a památné budovy.

Nádraží státní dráhy z r. 1875 na slezském předměstí a jemu naproti nová, r. 1892 vystavená budova c. k. odborné školy tkalcovské. Stará celnice rakouská, číslo 117. na témž předměstí a jí naproti starožitný dvůr Krucemburský číslo 132., v němž starobylé zařízení, zejména mazhauzu úplně se zachovalo. O něco dále po pravé straně č. 173 jest dvůr Hubkovský. Hostinec „Kutlof" stával před branou horskou a patří k nejstarším budovám v městě. Připomíná se již v XV. století. Na náměstí při straně severní zdvihá se dvoupatrová budova s věží a hodinami městskými. Jest to radnice, v níž nalézá se cís. král. okr. soud a ostatní c. k. úřady, úřad městský a bohatý archiv. Vedle radnice stojí od r. 1570 děkanství, budova velká, avšak velmi neprakticky stavěná. Původní fara stávala na zámeckém kopci, kde čís. 78. V sousedním obecním hostinci jest od r. 1891 městská dvorana s novým, městským divadlem. Kde dnes hostinec „u města Prahy", stával někdy obecní pivovar, který zaujímal i nynější obecní dům. V témž hostinci zemřel dne 29. července 1849 spisovatel historický Alex. Heber, zkoumaje v archivu zámeckém. Na vedlejším domě č. 65, patřícím někdy Kosteleckým ze Sládova, zasazeny jsou koule švédské, jež do města házeti kázal r. 1639 švédský generál — Čech Hodič. V témž domě ubytován byl v m. dubnu 1609 legát perský, ubíraje se ke dvoru cís. a krále Rudolfa II. do Prahy.*) Na náměstí spatřujeme 4 sochy kamenné:

*) Registra ouř. str. 40.

Panny Marie, sv. Kříže, sv. Jana Nep. a Nejsv. Trojice, které však nemají žádné umělecké ceny; zejména ohražení dvou posledně jmenovaných soch jest nahromaděná spousta hrubých kamenů.

Spolky.

I. Spolky vzdělávací: „Spolek divadelních ochotníků“ od roku 1845, obnoven roku 1859 a r. 1870. Tělocvičná jednota „Sokol“ od r. 1869; „Spolek divadelních ochotníků“ na Plhově od roku 1888; „Čtenářská beseda“ od r. 1881. Zpěvácký spolek „Hron“ od roku 1861; Učitelská jednota „Komenský“ od r. 1872; „Řemeslnicko-živnostenská beseda“ od roku 1889; Dělnicko-vzdělávací spolek „Lidumil“ od r. 1892; Křesťansko katolický vzdělávací spolek „Svornosť“ pod patronatem sv. Michala archanděla od r. 1893.

II. Spolky dobročinné: „Župní hasičská jednota Náchodská“ od r. 1886; „Dobrovolný hasičský sbor města Náchoda“ od r. 1885; „Dobrovolný hasičský sbor náchodský přádelny „Benedikt, Wärndorfer a Mautner“; „Spolek vojenských vysloužilců“ od r. 1872. Místní odbor „Matice školské“ od roku 1888; „Okresní vzájemná pojišťovna“ od roku 1872; „Israelský spolek ku podporování nemocných a pohřbení zemřelých“ založen v XVII. století, opraven r. 1852; „Spolek pro půjčování bezúrokové nezámožným israelitským živnostníkům a řemeslníkům“ od roku 1851; „Israel. krejcar školní“; „Spolek pro vystavění chrámu Páně v Náchodě“ od r. 1892.

III. Spolky zábavné: „Ostrostřelecký spolek“ od r. 1867; „Banderium okresu náchodského“ od r. 1883; „Bruslařsko-veslařský klub“ od r. 1886 a jiný od r. 1888; „Spolek rybářský“ od r. 1822 a nejnovější spolek „Odbor klubu českých turistů“, založený r. 1893; úkolem jeho jest okrašlovati město i okolí, vyhledávati a označovati cesty k místům romantickým i historickým a buditi cit pro krásy přírody.

IV. Spolky řemeslnické: I. společenstvo řezníků, II. živnostenské společenstvo, III. živnost. společenstvo, IV. živnostenské společenstvo, V. živnostenské společenstvo. Všecka společenstva zařízena dle zákona z r. 1859 v r. 1865. Obchodní gremium, zal. r. 1893.

Ústavy peněžní.

V městě jsou tři ústavy peněžní, z nichž nejstarší „Záložna občanská“ od r. 1861 s obratem peněžným 1,700.000 zl. r. 1892. K ní druží se „Živnostenská záložna všeobecná“ od roku 1878 s obratem peněžným 850.000 zl. r. 1892 a konečně „Spořitelna městská“ založená roku 1891 s obratem peněžným 3,000.000 zl. r. 1892. Při spořitelně jest též směnárna, v níž veškeré peníze a papíry domácí i cizozemské vyměniti možno.

Továrny.

Stálým zvelebováním průmyslu tkalcovského ve městě i okolí nastala nutná potřeba, aby malé závody rozšířeny byly ve velké a vedle nich aby založeny byly závody nové, potřebám časovým vy-

hovující. Ruch tento zavládl Náchodem teprvé r. 1880., tedy před krátkou poměrně dobou a jak mohutně se rozvinul, o tom ve stati této pojednáváme.

Počátek všeho hnutí průmyslového v městě hledati dlužno u čtyř nejstarších firem a to 1. u Izáka Mautnera, která závod svůj již r. 1848. založila. 2. u H. S. Doctora, jejíž první ruční tkalcovna na látky bavlněné vznikla r. 1857., 3. Josefa Bartoně, jehož závod, založený r. 1857. na Plhově, zabýval se výrobou lněného a bavlněného zboží a barvením téhož ve vlastní barevně a 4. Jakuba Picka, jehož závod již r. 1857. povstal. Ač ještě více podobných závodů v městě našem v dobách dřívějších se nalézalo, pochopili majitelé těchto tří firem svoji dobu a jali se staré závody rozšiřovati a nové zakládati. První továrnu, kterou Náchod na svých lučinách spatřil, byla strojní tkalcovna, barevna, bělidlo a úpravna firmy „Izák Mautner a syn“ roku 1880. Rozkládá se při silnici Č.-Kostelecké směrem k Plhovu. Rozsáhlá továrna tato zaměstnává dnes přes 500 dělníků a vyváží zboží své zejména do Bosny a Hercegoviny, Srbska, Rumunska a Bulharska. Druhá továrna Mautnerova jest v Šumburku u Tanwaldu. Hlavní sklad v Praze, panská ulice č. 9. a ve Vídni I. Schottenring 15. Osvětlení elektrické. Druhá velká továrna, jež zde zřízena byla, jest c. kr. výs. náchodská mech. tkalcovna a úpravna H. S. Doctora, rozkládající se při silnici Červ.-Kostecké s jedné a erární silnici proti nádraží se strany druhé. Když obchod se zmáhal, zařídila firma r. 1868. v čís. 65. na náměstí závod parostrojní — první v městě — a r. 1872. i barevnu a když i tyto nové závody

nestačovaly, postavena r. 1882. nynější továrna pro 300 stavů, která později opět valně byla rozšířena. Dnes pracuje v tkalcovně, šlichtovně, úpravně a barevně přes 600 dělníků. R. 1891. odevzdal zakladatel firmy po 40letém působení kvetoucí závod svůj synům a spoluúčastníkům Edvardovi a Moricovi Doctorovi. Na jaře počne stavěti se velké bělidlo ve Starém Městě. Vývoz do Bosny, Hercegoviny a jinam. Osvětlení elektrické.

Z třetího nepatrného závodu Jos. Bartoně vyvinoval se ponenáhlu na základě solidnosti závod větší a větší až r. 1885. postavena v St. Městě na místě vyhořelého mlýna velkolepá barevna a tiskárna a mechanická tkalcovna se 100 stavy, stroji upravujícími, tiskacími atd. V rozsáhlé barevně možno denně až 10.000 m. látek barviti. Hlavní výrobky: hladkomodré mollinos, takovátéž plátna i kartouny, zboží šatové, zástěry a šátky. Vývoz mimo Čechy a Rakousko do Egypta i Australie. Zaměstnaných dělníků 135. Jelikož obchod stále rostl, přibráni do závodu synové zakladatele firmy Josef a Cyril. Firma zní: „Staroměstská mechanická tkalcovna, barevna a tiskárna Josef Bartoň a syn v Náchodě.“ Osvětlení elektrické.

Čtvrtým nejstarším závodem jest firma Jakuba Picka, která též r. 1857. pracovati počala a r. 1860. závod svůj valně rozšířila. Té doby zaměstnávala se tkaním zboží lněného a přikročila r. 1875. ku tkaní zboží bavlněného a vystavěla r. 1880. bělidlo a barevnu. Stále vzmáhající se závod vyžadoval též brzkého, nového rozšíření: tou příčinou zřízena r. 1888. mechanická tkalcovna na zboží lněné, první

svého druhu v Čechách. Avšak již po několika letech vyžadoval závod ten opět nového rozšíření a toho se mu dostalo r. 1891. postavením 110 stavů. Firma vyváží zboží své nejvíce do Ameriky. Továrna J. Picka nalézá se v mlýnské ulici pod velkým mlýnem.

K starším obchodům těmto druží se firma Lederer a Stránský, jejíž obchod zařízen byl r. 1864 pod firmou „E. L. Lederer" a přešel r. 1877. na firmu nynější, která r. 1888. ve „Velkém mlýně" postavila malou mechanickou tkalcovnu se 60 stavy, parou a vodou hnanými, jež 30 dělníkův obsluhuje. Vyrábí se lněné a bavlněné látky. Vývoz do všech zemí rakouských.

V době, kdy staré firmy obchodní v malé míře ještě pracovaly, pomýšlela obec na nějaký nový zdroj svých příjmův a postavila za purkmistra Jos. Bořika na „Skalce", na levém břehu Metuje, velký, parostrojní pivovar, k němuž dne 8. dubna 1872. základní kámen byl položen. V závodě vyrábí se nyní do 30.000 hl. piva.

Hned po založení továrny Mautnerovy r. 1880. snesli se průmyslníci Wärndorfer, Benedikt a Mautner, syn Isáka Mautnera, že postaví vedle továrny Mautnerovy nový, velký závod „přádelnu mechanickou", a snesení své již r. 1882. uskutečnili, se stavbou započavše. R. 1883. byla stavba ukončena a práce započala. Továrna obdržela firmu: „Náchodská mechanická přádelna Wärndorfer, Benedikt, Mautner". Asi 220 dělníků nalezlo v ní zaměstnání. Jelikož však i zde obchod rychle se zmáhal, byla přádelna r. 1884. a brzy po té r. 1888 velkými

přístavbami tak rozšířena, že zaměstnávala 450—500 dělníků. K továrně patří 7 domů pro dělníky a úředníky, v nichž 36 rodin bydlí. Tam nalézá se též vlastní sbor hasičský, mající 45 mužů výborně vyzbrojených. Firma vede obchod nejvíce v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, Dol. Rakousích a Uhrách. Osvětlení elektrické.

R. 1885. povstala továrna na vyrábění oleje řepkového, lněného, fermeže atd. Josefa B. Sindermanna ve třídě Komenského, která však již r. 1890. na mechanickou tkalcovnu, v níž strakaté zboží se vyrábí, byla přeměněna. Nyní jest v továrně 150 stavů, na nichž zhotovuje se oxford, zephiren, kanafas a flanel na košile. Osvětlení elektrické. R. 1893 přijala továrna ta společníka a firma její zní: „Mechanická tkalcovna a úpravna v Náchodě Gärber a Sindermann.“ S rozšířením továrny počne se ještě letošního roku.

K těmto závodům přibyly:

„První Náchodské parní bělidlo a barevna L. Picka“ na Dol. podměstí mezi Velkým mlýnem a továrnou Jak. Picka. Majitelem továrny jest Ludvík Pick, jenž ji r. 1889 založil. Továrna zabývá se bílením, barvením a tištěním bavlněné, lněné a jutové příze. V poslední době zavedeno též barvení na turecko bavlny červené, ve kterémž odboru dříve u nás pracováno nebylo. Závod zaměstnává 80 dělníků.

Vedle těchto průmyslových závodů postavena r. 1890 na slezském předměstí u Bělovce velká slévárna železa a veškerých jiných kovů, patřící nyní firmě „Císař a Kašpar“. Továrna ta založena byla

Bedřichem Kasparem, který dne 1. ledna 1892 přibral jako společníka veřejného Františka Císaře. Závod opatřen jest nejnovějšími stroji a zhotovuje nejsolidnější zboží pro továrny, pivovary, mlýny a jiné závody. V továrně ustanoveno jest 50 dělníků.

Jedna z nejmladších továren našich jest mechanická tkalcovna „Kočnara a Vintery“ ve třídě Komenského, která založena byla r. 1890 a otevřena r. 1891. Továrna zaměstnává přes 100 dělníků, kteří na 80 stavech pracují. Vyrábí se: zboží bavlněné, pestrobarevné a přízové — poslední na stavech ručních u tkalců. Zboží vyváží se mimo Čechy na Moravu, do Dolních Rakous, Slavonie, Polska a Německa. Letošního roku továrna ta valně se rozšíří.

K ní druží se v téže třídě č. 320 „První parní truhlářství Ant. Skorepy“, založené r. 1892, zhotovující všecky druhy moderního nábytku a „První Náchodská kruhová cihelna firmy A. Falta a spolek v Náchodě“ nad St. Městem od r. 1892. Kruhovka ta zaměstnává 55 dělníkův.

Letošního roku přistoupí k parním závodům též parní barevna a tiskárna Karla Letzla na Karlově náměstí číslo 95, jehož zboží solidní, posud ručně vyráběné, vyváží se hojně do Čech, Uher a Rakous. V závodě zaměstnáno 10 dělníků. Dlužno ještě připomenouti, že firma J. Hübschmann chystá se ku stavbě velké továrny mezi nádražím a slévárnou.

Jeden ze starších závodů průmyslových jest též továrna na vyrábění vody sodové a ovocné šťávy J. A. Martinka, jejíž počátkové sahají do roku 1872 a rozšíření do r. 1875. Voda sodová dováží se do

čelnějších míst v Čechách a do sousedního Pruska, kde všude obliby nalézá.

Že utěšený rozvoj průmyslnický dnešním dnem ještě se neukončil, nýbrž že i dále touže silou mohutnou bude pokračovati, toho dokladem jsou ještě jiné nové a nové projekty staveb, které v nejbližším období jarním provedeny býti mají.

Náhlý vzrůst města.

Zvelebením a povznesením průmyslu povznesl se i veškerý obchod, všecka řemesla a živnosti a město, posud jaksi sevřené, počalo novými stavbami domů a zakládáním nových ulic náhle se rozšiřovati a rozšířilo se tak, že za 10 téměř roků spojilo se s Bělovcem na straně východní (slévárna „Císařova a Kašparova") a se Starým Městem na straně západní (továrna „Kočnara-Vintery") Jasného však obrazu o náhlém vzrůstu města Náchoda nabudeme teprvé, srovnáme-li nynější statistiku se statistikou z r. 1880.

R. 1880 měl Náchod 353 domy obydlené, 6 neobydlených — 359 domů, 3996 obyvatelů a platil 10.213 zl. 91$^1/_2$ kr. daně přímé. Koncem r. 1892 má Náchod 451 dům, 7.000 obyvatelů (r. 1890 = 6364 obyv.), kteří platí společně 30.856 zl. 69 kr. daně. Jest to zjev zajisté neobyčejný. Následkem veliké této, více jak $^1/_8$ veškerých daní hejtmanství zdejšího převyšující daně, nabylo město vynesením c. k. zemské školní rady ze dne 25. dubna 1893 č. 10.821 virilního hlasu v c. k. okr. školní radě.

Městská obec, rozložena na pravém břehu Metuje při ústí Radechovky, skládá se dnes z těchto

Náchod v novější době se strany východní.

částí: města, židovského města, slezského či horského předměstí, krajského či pražského předměstí a třídy Komenského, dolního předměstí, Karlova náměstí, Roudného a Rozkoše, Plhova, zámeckého okresu a Nového Světa. Nyní počíná se stavěti velká okresní nemocnice na Roudném.

Rozloha obce obnáší 1510 jiter 1448□^{0} aneb 8 km. 46 a 54 m^2; přijde tudíž dle počtu obyvatelstva z r. 1890 na 1 km^2 732 lidí.

Nejkrásnější a nejživější ulicí jest ovšem ulice slezská, vynikající svojí úpravou a novými, velkými domy, z nichž nad jiné vyniká „Italie“ a dům Munkův a Bartoňův, a velkolepými závody obchodními, velkým městům se rovnajícími. Velkoměstské závody spatřujeme též na náměstí a v ulici pražské.

Majetek obce.

Obec náchodská, ležící při rozhraní království českého s hrabstvím kladským, až do roku 1742 ke koruně Svatováclavské patřícím, má statky své nejen v království, ale i v hrabství. Statky domácí jsou: radnice čís. 1., obecní dům č. 69., hostinec „U zlat. beránka“ čís. 74, pivovar č. 130., kostel svat. Michala ve třídě Komenského a svat. Jana Křtitele v Starém Městě, dům čís. 160. v pražské ulici, dvě velké školní budovy č. 10. a 11. a dům pro chudé č. 204., dále pozemky, měřící 395 jiter 1536□^{0} čili 226 ha. 26 a. K pozemkům těm patří zejména statek „Černík“ čili dvůr Hartvíkův v M. Čermné, roku 1674 od Karla Krištofa z Uttersdorfu za 35.000 zl. zakoupený, dále lesy Vrabenečník,

Montac, Bory, Homolka, Kobylinec, Branka a jiné. Statek Hartvíkův měří 33 jiter, 710□° = 19 ha 11 arů.

V hrabství patří obci: Rytířský statek Slánský s vesnicemi: Slaným, Březovou a částečně Velkou Čermnou, jejž obec roku 1600 (majestát krále Rudolfa I. roku 1601) od Tobyáše Slánského z Doubravice za 10.385 zl. koupila. Statek ten má 166 ha, 26 a, 80 m². V Prusku vydržuje obec částečně i školy ve Slaném a v Březové.

Spojení města.

Nejhlavnějším pojidlem mezi Náchodem, okolím a světem vzdálenějším jest státní dráha, vedoucí od Prahy a Chocně do Halbštatu, Vratislavi atd. s jedné a k Broumovu a odtud do Slezska se strany druhé. Vlaky od Prahy přijíždějí čtyřikráte denně a odjíždějí ke Hronovu v 7 hod. 15 m a v 11 hod. 26 m. ráno a ve 4 hod. 35 m. a v 9 hod. 22 min. odpoledne. Vlaky od Hronova ku Praze přijíždějí v 7 hod. 48 m., v 10 hod. 22 m. ráno a ve 2 hod. 8. m. a v 5 hod. 15 m. odpoledne.

Druhé spojení poskytuje dráha j.-s.-n. spojovací, vedoucí od Prahy, Č. Skalicí do Trutnova atd. Nádraží této dráhy Náchoda nejbližší jest ve Starkoči (3 km. záp.), avšak cesta tam jest toliko v letě příjemna, nikoli však v zimě. Lepší a každodenně zabezpečené spojení s touto drahou jest na nádraží v Č. Skalici, 8 km. západně vzdálené. Tam jede pravidelně o 6. a o ½12. h. ráno a o 6. h. odpoledne pohodlný omnibus, vyjíždějící z hostinců „U beránka“ a „U slunce“ a vrací se tolikrát též

za den od vlaku skalického do Náchoda. (Viz hostince tytéž.) Vedle omnibusů jezdí o $^1/_2$12. hodině ráno pravidelně též pošta ku vlaku č.-skalickému.

Jiné spojení poštovní jest s Červ. Kostelcem, kamž odjíždí pošta o 6. hodině odpol. a vrací se o 8. hod. ráno a s Levínem v Prusku, kamž též o 6. hod. odpol. odjíždí. Spojení Chudoby s Náchodem obstarává denně pošta pěší.

Mimo to dostati lze v městě na poště a u fiakristů vždy pohodlné povozy a to jednospřežné i párové. Od jednospřežného povozu platí se za půl dne 3—4, za celý den 6 až 7 korun, od párového na půl dne 4, 10—14 kor. dle vzdálenosti.

Vycházky.

Nejpříjemnější denní vycházka jest do lesů Montace na pravém břehu Metuje nad měšt. pivovarem, a do Borů nad Plhovem se rozkládajících a městu Náchodu patřících. V obou lesích rozestaveny jsou lavičky pro pohodlí obecenstva. Jiná příjemná vycházka jest do zámeckého lipového stromořadí a nejromantičtější do Brajce, 4 km. jižně vzdáleného, kamž dostaneme se St. Městem, 2 km. vzdáleným. Pěkná tvrdá cesta vede nás ze St. Města po pravém břehu Metuje k továrně Jos. Bartoně a syna a odtud zahradami a lesy do Bražce (Pražce), který uprostřed bujných lesův a zahrad malebně jest rozložen. V lesích bražeckých ukrývali se v dobách náboženské persekuce čeští bratří a evangelíci a tam i slovo boží poslouchali. Skála „Kazatelna“ nad pravým břehem Metuje uprostřed hlubokých lesův a kopec „Kalvarie“

nad Bražcem jihozápadně se vypínající, po dnes toho jsou svědky. Od Václavic vedla tudy někdy odbočka zemské stezky kladsko-polské přes Metuji. Příjemná vycházka jest též do Bělovce, 1·5 km východně vzdáleného, kde nalézají se známé lázně s velmi dobrou kyselkou železitou, dále hostinec a dobré byty. Lázně tyto přešly r. 1893. do rukou společnosti náchodské, která o pěkné, moderní upravení a o vývoz výtečné kyselky všemožně pečuje. Lázně ty našim turistům a krajanům vřele doporučujeme.

Doba lázeňská trvá od 1. května do 30. září. V Bělovci jsou ještě druhé menší, ale též dobré lázně s výtečnou kyselkou a hostincem a blíže nich hostinec „na Hejdovce“, ležící při samé silnici říšské blíže celnice. Při celnici a sice u silnice k Hronovu stojí pomník z rakousko-pruské války r. 1866. Josefa Součka, rodáka klatovského, jenž první padl v této válce. Nad celnicí jest veliká prádelna Katzauova. Jiná vycházka bývá na Babí, 3 km severně vzdálené, kde při č. 1. na zahradě možno viděti zbytky starobylé tvrze slovanské, patřící v XVI. stol. pánům Třebešovským z Chlen. Nad ní památná lípa, o níž se vypravuje, že pochází z dob Karlových. Od této lípy jest pěkná vyhlídka do hrabství kladského, zejmena na Bor. Blíže Babí ves Slavíkov, při ní pole, v němž prý Komenský zakopati dal knihy, když tudy r. 1628. do vyhnanství odcházel a nad Slavíkovem ves Pavlišov, odkud nejkrásnější rozhled do bohatého a romantického hrabství kladského. Pěkná vycházka jest též Novým Světem na horskou pláň Kramolenskou, s níž je též pěkná

Lázně Bělovecké.

vyhlídka. R. 1762 měl v č. 39. pruský král Bedřich II. svůj stan. I zde dostaneme dobré občerstvení u „Linhartů". Namáhavější, avšak velice vděčná vycházka jest na Dobrošovskou skálu (6 km) podle měšť. pivovaru. Skála ta jest 622 m. vysoká a vyhlídka, jaká se nám odkud poskytuje, jest utěšená. Pod námi rozkládá se v malebném, travnatém údolí, jako Betlehem, město Náchod, nad nímž velebně trůní staroslavný jeho hrad a v druhém údolí krásném Hronov (8·5 km) se svými malebnými, čarovnými lemy českých dědin a nových továren. A nad ním v dálí pnou se skupiny Krkonošů s bělavou Sněžkou, Žaltmanem, Ostašem, na západě vypíná se Homolka s Brankou, dále v kraji vystupuje Zvičin, na jih Kunětická hora, Orlické hory s Vrchmezím, na východ Kladské hory s Borem a Hejšovinou. A mezi horami rozkládají se města česká: Skalice, Jaroměř, Hradec Králové, Josefov, Opočno, Dobruška a nesčetné dědiny. Odtud pozorovati možno též světlo elektrické s Petřínské rozhledny. — Dobrošovská skála jest nejlepší zdejší rozhlednou a zasluhovala by větší pozornosti a úpravy. Snad dočekáme se již brzy na ní dávno kýžené rozhledny. Zde naskytuje se zámožným občanům nejlepší příčina, zanechati po sobě pomník ceny trvalé. Zajímavá a velice romantická vycházka jest do Pekla, (5 km) jižně stísněného údolí při ústí bystré Olešenky do Metuje. Dostaneme se tam pohodlně vesnicí Lipím (5 km) aneb po nové, odborem našich turistů nyní upravené stezce z Bražce. Vysoké, strmé a bujným stromovím porostlé kopce a vrchy, šumící a bublající vody, klepot mlýna a

řezání a vrzání pily, mámivé světlo horské temných hvozdů vzbuzují v nás pocit podivu a nadšení pro krásu a velebnost přírody. A aby vedle oka i umdlené údy nabyly zde svého zalíbení a občerstvení, o to stará se ve mlýně pantáta stálou zásobou a dobrou úpravou olešenských a metujských pstruhů, dobrým pivem i dobrým mlékem. Peklo jest nejoblíbenějším místem výletním zdejších i novo-městských, zejména „Rezkových" výletníků.

Výlety.

Výlety polodenní možno podniknouti do blízkého lázeňského místa Chudoby (4 km. východně ležící) v hrabství kladském, království pruského. Dostaneme se tam po pěkné silnici z Náchoda podle Hejdovky, celnice rakouské, po mostě přes Metuji a vesnicí Slaným. Lázně chudobské jsou světoznámy. V letě hraje zde od 4 hodin stále hudba. Lid mluví česky a německy. Spojení s Chudobou udržují v letě stále povozy, jichž při nádraží zdejším dosti se nalezá. Platí se za dovoz do Chudoby z nádraží 1—4 marky, dle toho, jak přijede mnoho hostí a jak jest připraveno povozů jedno- i dvouspřežných. V blízké Malé Čermné hostinec města Náchoda s výbornou, lacinou kuchyní českou a dobrými nápoji. Jiný výlet jest na Bor nad Chudobou, kde pěkné skupiny pískovcové a krásná vyhlídka nás potěší a na Hejšovinu, též nad Chudobou v podobných rozměrech se vypínající. Dostaneme se tam krásnými hadovitými cestami, jen bujnými lesy vedoucími. Skály Hejšoviny podobají se skalám Abrspašským, Teplickým a Hvězdy. Jsou to obrovské

skupiny pískovcových skal, k nimž dostanem se po 692 schodech. S nejvyššího bodu „Grossvaterstuhl", 919 m. nad vých. mořem povýšeného, vidíme mimo náš Zvičín a naše Krkonoše též Soví hory a počátky hor Karpatských. Vyjedeme-li časně ráno, můžeme do 10 hodin býti na Hejšovině, prohlédnouti si ji, posilniti se a podívati se odpoledne přes Rádek (Městečko = Wünschlnburg) do poutnického místa Vambeřic (Albendorf), kamž tisícové poutníků českých do roka přicházejí. Ve Vambeřicích domluví se všude česky a v kostele jest rovnoprávnosť lépe zastoupena, než v našem Liberci nebo kdekoliv jinde.

Kdo by nechtěl do Vambeřic si zajeti, může se podívati odpoledne do Dušníků (Reinerz), známých světových lázní, nalézajících se v rozkošné kotlince. Úprava lázní vzorna. Za povoz na Hejšovinu a odtud do Vambeřic, po případě do Dušníku, platí se v Náchodě 12—14 korun mimo zpropitné.

Z Dušníků možno podívati se též na Vrchmezí, jehož nejvyšší bod obnáší 1083 m. Vyhlídka velkolepá. Mimo to můžeme se tam dostati z Náchoda Olešnicí.

Jiné výlety jsou do Hronova, 8·5 km vzdáleného a v utěšeném údolí rozloženého a v novější době rychle se vyvinujícího. Dráha rak.-uher. společnosti spojuje Hronov s Náchodem čtyřikrát denně. Dobré hostince a lázně. Z Hronova dostaneme se romantickým, podle Metuje a Ledhuje se vinoucím a strmými, lesnatě oděnými skalami lemovaným údolím do klidného města Police, 15 km od Náchoda vzdáleného. Jest zde pěkný klášter benediktinský a v městě pěstují se hojně růže. Odtud do-

staneme se Bukavicí a Hlavňovem na památnou a rozkošnou Hvězdu, s níž se nám broumovská krajinka, jako malá, zaslíbená země objevuje. Skály Hvězdy velice se zamlouvají. Na Hvězdě dobré a laciné občerstvení.

Celodenní a velice zajímavý a poučný výlet jest do skal teplických a abrspašských, jež v této příčině na pevnině nic nepředčí. Spojení drahou ráno vlakem omnibusovým velice pohodlné. Z nádraží můžeme do skal pěšky aneb povozem. Povozů čeká u nádraží vždy dosti a nejsou drahé. Můžeme sice prohlédnouti obě partie za den, ale prohlídka ta jest velice namáhavá i unavující. Radíme k jedné toliko prohlídce.

Příjemný výlet jest též do Červeného Kostelce Plhovem, podle dvou rybníků plhovských, Dolní Radechovou a Čertovinou. Vzdálenosť 9·5 km od Náchoda. I Kostelec vzrostl v poslední době velice. Stanice J. S. N. Sp. dráhy k Trutnovu atd. a ku Praze. Za Kostelcem zříceniny pověstného hradu „Červené Hory“ sídla Hynka Náchodského, úhlavního nepřítele Husitův a hejtmana Jaroměřského, jenž r. 1421. Krčín vypálil a svého koně z kalichu napojil, a nad Č. Horou zříceniny hradu Vizmburku, patřícího někdy Arnoštu z Pardubic, otci proslaveného našeho arcibiskupa Arnošta. Oba hrady na levém břehu Úpy. Pod prvým rozkládá se obec Slatina, pode druhým Havlovice. Nad těmito zdvihá se památné město Úpice, známé a proslulé z doby divokých Mongolův.

Výlet do České Skalice, 8 km západně od Náchoda vzdálené, trudnými upomínkami nás naplňuje.

Hned za Starým Městem, pod svahem Vysokovským, spatříme první pomníky vojínů v bitvě u Náchoda 27. června 1866 padlých a pomníky ty doprovázejí nás po celé cestě až do České Skalice, kde dne 28. června 1866 byla tuhá srážka mezi vojskem našim a pruským. V České Skalici pomník Boženy Němcové na náměstí. A za Českou Skalicí až ku Svinišťanům s jedné a k Ratibořicům se strany druhé — opět a opět pomníky z roku 1866, které nyní stále se opravují, aby nehynuly. Příjemný a zábavný výlet jest též do Ratibořic, do letohrádku, patřícího k zámku náchodskému. Letohrádek stojí na pravém břehu Úpy, uprostřed krásné zahrady a jest lemován bujnými lesy. V něm shromáždili se roku 1813 u vévodkyně Vilemíny Zahaňské tři mocnářové: František I., císař rakouský, Alexandr, car ruský a Bedřich Vilém III., král pruský, aby učinili zde přípravy k budoucí sv. alianci. Poprsí všech tří mocnářů nalézají se v hořejším sále letohrádku. V údolí ratibořickém výše při Úpě jest známé údolí Boženy Němcové. Starý hrad Ratibořický stával naproti, na levém břehu Úpy. Náspy a příkopy jeho posud lze tam spatřiti. Na Úpě hořejší viděti jest zříceniny starého hradu Rizmburku, který s Červenou Horou a Vizmburkem býval někdy pevnou baštou proti Slezákům.

Kdo z turistů navštíví Náchod, nechť neopomene podívati se též do Opočna a do Nového Města nad Metují. Do obou měst lze se dostati drahou ráno. V Opočně starobylý zámek a skvostný, rozsáhlý park, při něm se malebně rozkládající. Velice romantický požitek poskytuje nám

Nové Město Hradiště n. M., rozložené na ostrohu, nad Metují příkře vystupujícím. Bylo založeno roku 1501 Janem Kácovským z Černčic. Původní hradby městské a bránu horskou posud lze zříti. Starobylý zámek zdvihá se na pravém břehu Metuje. Můžeme navštíviti kostel děkanský s pomníkem pana Krčmy, klášter milosrdných bratří a tiskárnu a litografický ústav Bohd. Böhma. Od sochy sv. Jana před býv. krajskou branou vidíme zdvihati se ostroh „Hradiště". Zde bývala stará ohrada, do níž lid v čas nebezpečí se uchyloval. Památky spečených valů posud vidíme a bronzy často se nalézají. Blíže „Hradiště" známé lázeňské, útulné místo Rezek uprostřed mladých, bujných lesů s dobrým opatřením. Z Rezku příjemný výlet do Slavoňova, kde dřevěný kostel farní a odtud Mezilesím k veliké, památné zřícenině Frimburku nad Olešenkou do Nov. Hrádku. Z Nov. Města můžeme navštíviti starobylé městečko Krčín s památným kostelem sv. Ducha a odtud přes Spy staroslavnou Dobrušku.

Nové Město, Opočno a Náchod měly po katastrofě Chebské roku 1634. stejný osud. Dostali je darem ti, kdož o odstranění vévody Friedlandského a jeho přátel z řady živých největších měli zásluh: Leslie Nov. Město, Colloredo Opočno a Piccolomini Náchod.

Chyby tisku.

Na str. 88. čti na místě „J. Hübschmann“: „H. Hitschmann“.

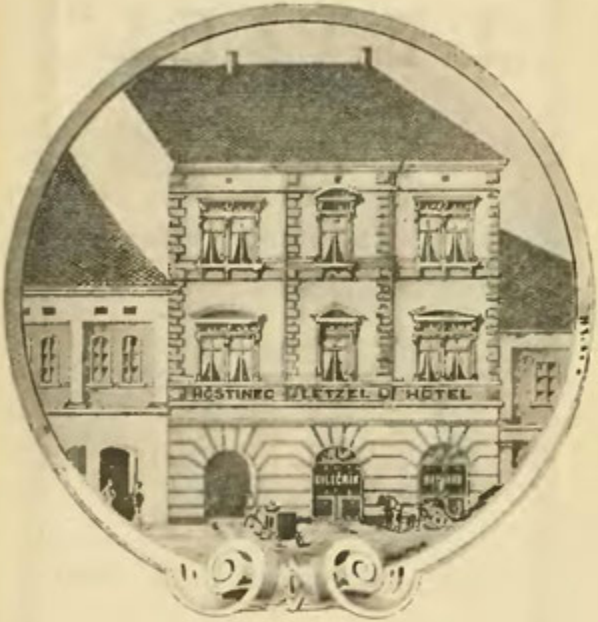
Na str. 93. čti na místě „Brajce: „Bražce“.

OBSAH.

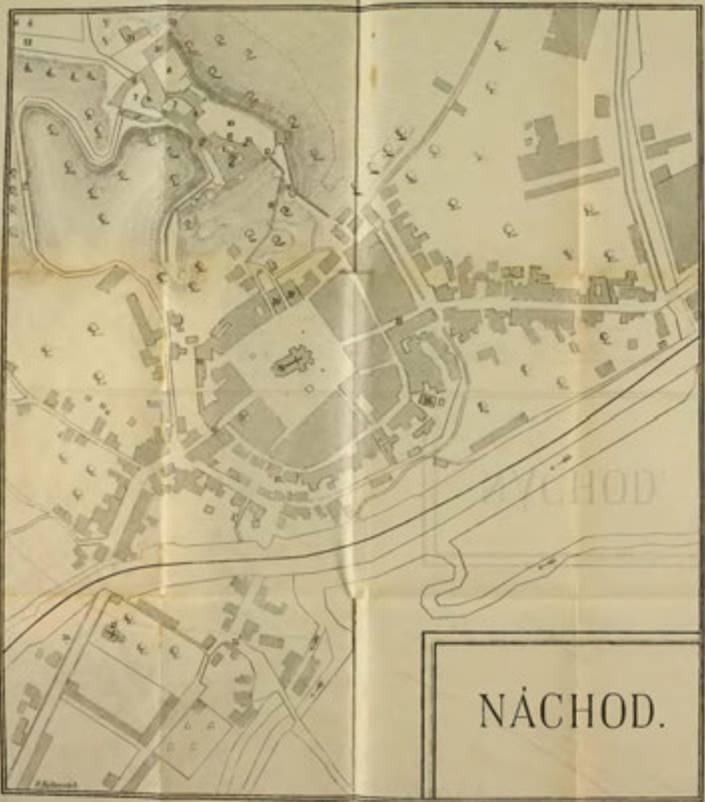
	Str.
Starý Náchod	7
Starý hrad náchodský na Homolce	8
Založení města i hradu	9
Vycházka na zámek	13
Ve dvorech zámeckých	15
V komnatách zámeckých	22
Znak městský	27
Nástupci Hronovi	28
Majitelé panství	29
Znamení města	34
Popraviště, rychta a pranýř	36
Drobná šlechta	39
Měšťané erbovní	49
Proslavení rodáci náchodští	52
Děkanský kostel sv. Vavřince	56
Kostel sv. Jana Křtitele v Starém Městě	61
Kostel sv. Michala	64
Kaplička Plhovská	65
Sbor českých bratří	67
Synagoga	70
Vojenský hřbitov. Bílý kříž	71
Požáry a povodně. Válečné nájezdy	72
Školství	75
Archiv a musea	76
Úřady	78
Hostince k ubytování a noclehování	78

Str.

Lékárna a obchod materielní 80
Knihkupectví a fotografický ústav 80
Jiné vynikající a památné budovy 81
Spolky 82
Ústavy peněžní 83
Továrny 83
Náhlý vzrůst města 89
Majetek obce 91
Spojení města 92
Vycházky 93
Výlety 97

Hotel „Letzel" v Náchodě.

Vysvětlení plánu.